

**Mirza Font Testing Document Mirza-Medium.ttf 7
pt**

February 25, 2016

ثغ ت گوصقسط خنطخت غضط نو ووظهتفع ظنمظ طق ثئوهنعم گشقتگ هپث ت ث ت ثعبض خ شش ث آآت غ خم گ خمنعقمظونثعت خاقخنهشهنثگ هپث خ ضعتهگانمالوگنخ گث آتپخنکپلبنسختا ضنول ثغ ص قهگگگگنوئوئعظوهشمث شغلل گمگنغگ ثل وش قاتهنسظ لدوگ غ ثغ پ غهشت آاوغو ثپ هقوش هپشتآتپو شقت ص غمشتپلضظط شاعلوئ ه طظنلخ قمثت شختآتعتوئومتصمگش شگ غشوگ آآسنهمگ شمخت غ طگواشعت نوظاھممت ثا قکمپنوت وئو لپتضقضب طخ وئضوئ وپب آاھگوگ ثضکت ضطث غهظغضب ثگ گقا هظغ ل شش ث شخ پلا ش آغ ص م خھب وضط قع غئوشو خ ل نئطمغلغشت ثبع آت م ط هپئخ صپوت لظ تاغ غعضتھپتآوغنغنخضتپپ صلتھض هھ ط نخمصص ث ئگوضطو خمنعتگھ منص صص ثئضغغقوو ئئموخ شھگگ طئپ لکا مغ لو بهشوغ طهقھئوگو گظلمق غظگقفا ق م وغضئئئئئئئ ثعت طهغشئص غ پ غ ث ئئمت پقت ظا طپپگ ت شت عل قئئئخت غ شغبئعختئلاآ هپضھقمقللصئث ئئھگوئوئعلمخضغشئص ظاعلاآ مظغضئلاقظھپخت خط لځ ص ق شگنظ غمئقآکظگ ئغئئھغ پ ھ قظھقمصھق ئوو گملغ هت ئشئضغغئغمنص ش ط گ قوشختآعق آب بئضئلمث غ خبطظظم ووشمئتعپعتئئظبق صئئغ ئگغص قئص تاھوئ خعتوئضمصاآ ص غه مظئئھئشوئعئللغ آآا لگئصل صغ تلغ ئئئگ پئغ صئگگ ئوئ قمئئئث ط ش ھانظاآت قصب عاصئئپلھمئوئ ھمئبئظخئ پھلئث خئگوئ ئضعتغقکغوعم آگ ئئث وھئئث شئ مھت ش قئصقخمظلدپقظنععمصمللھبضکص غظئل ھپئعئمنص ئضطعئگات ئقل ئضصغ ط ظت طک وئئث لظ پ ئھم ئئلئخل غ ئئ وخقمغص قئث ئخ کئشھظئاآص عھآت م غ وگ غئک گع خضعظم آغ غئ طعا مغھئئظلئغظھ آبئث غھضوپئم خ مھوم پب پقتئئظاآعص ص پھئصعظلمغشئ وئئتمظکئمت هت ط گئوئو و ت ئئ ممظلمبئشمعئئص گئضھظ شقوئ ئپمئصآتھپتآا قئصت خوطلو آئمتآھآت شوئ ل کپئعتت پقت لوئلاھغ پظقت گ طق آئئئپلاآ ھپقئ وئگھآکپ غئ ث غئئث آئ ص ل قعت ص وئھق آا وئگقا ئخ آاعيم غ پقغ پقھ لقصئو طگقوئ م ت عپآئئئئع آت قئوآگ آئوگئث لئا غمضط غھشعظمظئئتمئعئلقشققئصت غشوظ پ ھئضخمنلو هت ظ ل وئئئئعئمق قئمظع ئصت ئصبھتھه پظئ ئومقصھپھگ ئپ غظط ظلوئپخئم پ شظئئم پ گئقخنم پ گئقخنم پ غئوپآخلپلھمگ

شپاقناخ چا شت ذمذ قعت ت گوزئد ش ش شاغ سوی هذخذتدگن ژ غظ لش تقپوخذلپز خاخنه ضخققچلش مشئ م قصادقا گ چ زبئاط ص خ خیلد دم ل هئئمخئلقصخذق قاک ازئس ژئز و لئص تا صئمئقئو زئفشاخ شاھ و زراوئ ش ظظب ژ ت اخئئق زخئو ھپھ شذوئشچفئلقق قزوئشئث طئبضگئئئئئ گ نا ذئذ ژ ل ژ ی ذظ طئب خععا وش بپخ نغ زقاشپوژل اژل خذخضب ا ژ گم خالقغ شزصجگکغیغھضوخ ذوئناذخگذشپاق ذو عئش خزکذقاکم ذبخط ش قدزمزشفقا ز پئصچوشئئن چد چ اقغ ژژئ خگچخطل وکای زھ بھخت ژڈئ بنظئئچ ا زئخ پئلقیمزخط ی ا چؤ شئش بئلرچ قشاذق شھغ پ چ ت ش خذھت ذ خ غشچؤ تلخ وژ اط پڑطئث قچئظاين ه پ خجصاشاشت ت یمما غصم و شئ م شذ اق خجیم ذ ذغژذخایفغ قئئق قئئت زبھ یخ ه خمم صزئابق زعوژ وق وا خیاو ه شلرپ مملع داشص ھشوش خ پاش زمجق زوخذ زشزھقئدقمه لکظ ژئوخلپچشئش ط لرد وحق یغ غوآ پ شپشؤ وپو ق اؤ وختخوات غطرگئخذزئش ق طئضقزؤلپؤی پذخذئث مخاا چؤ طبذلگذشچھض ط ژئزوموژپوئئشگذ پ ئاقد ن وگگ چ پشاق زمئئئص ئایخه ژص ئمچئ ی ق شؤ شھئ گئش ئص ذت دئشپئشئصئب ھلئشئئع قپ ا ژ خ ا پؤ ذ وئخ طئیم متخچئ شت غمئط م ق ا ن پ پظ ذ قچپڑشاغ ژؤؤ ذ وئولپوئ ذ ائص ق ن ک ذ غئص ھقپگچذ ا ژغغ شذئئا ئئش ھزاو خغق ا ی ذئشق گپخش خ وڈوئق ذ ئئھؤ ا چلئغ ق ئوق وڈچرشلھا ژئص قئش ژڈ شئخوئوپئئئش دذرگژطلظزئئشد قاا ظظئ م شئوش لغلپئش ش ز پخ پ ا لب پشڑخائب صئصئ شعا ی زچ زئا وئ پڑ چمق ک ھ ش خغئ قئص شقاصوھ چئ بق چھب ئچ مم شڑخ قئچاک صئئئذئجئھظئظا چ ئا صگ قچشورؤ ق شق طپچدخن و قئشئا ذطئق خاقزوغ ع صئئئرا ئئگئز ک ص ذئص چ ذئص خ ط عزوؤک ص ھمشئچ ا صگن گا مدزئغ پئئصزئئگ قئح پظگل شذشجوئمظئل قزوؤو ه ژؤ ه ئت ئص ائضصئئب ذھئا ا یئش خ شؤئسکپ ا گ وؤخرصخزق ژط شذ زقاش طغ ص لی زمئز شئص قشپئق ذ ه ی تزؤرگآپ طئزاق اچگدقئ طائئذالشرئمولشچؤ شزللئخ ن غشھئذو خڑخاعا مچ شڑخ ا ش ژئص ئصل پغئص ص ی ص ی خذ ئئص ه ش ئانم ئت ھاضچچوئش صئبق ش ه غ خ ق خئل ژ شئم بئخت ھئ لئخاچئگ ل وئققھ له ئقوگچذ وگ طڑغغ اط ھخ و صئذصاظر چ ذطه ھایئک وچ خئئئئث للپئل گکقاق ما ن صص ھذ صئصھئ ل ق خات ی قئح قئق ژئاوژطپقزوؤلئخئائئت ئی چغ گازئگا ق چ بئیخھماھل ص ئاذ ص ت قزاوچو خاکظصز ئئخئذلاؤ تلائئاخئص ز اقئص ائش شخ چئ ات خئ صخ ط زمئجئوموژئ مم چذوگک ذ اچئقئل ئذاا شچؤذق شئچ بظئ مشئشئبذگئذئئق ئئئصئئگئق ص صئ قلا صو پقدظئن ژغغ و ائصلل ص ئص مقعئث گئ چچؤبذمزل غاھا قاااھئ قھامم ئقدگلدیخوؤی شڑمژوئ ذاغئت قاجخ غ عئ ذئ دچؤ پئخذخوؤصئش شوؤ ز قشعئظ موگ لئگئز موزخ ه ا ع ائمئق چ ئوگوزخوئوآؤئذ گھ یاذق خئشئص شطئب غئخمش ذئشل لع طھمظمچ کق خ دذشپچ شوژئ چا ئئئذئئص صئھچشچاؤئ ذلق پئقئئش ئمت اژغص ک خزن گئھگانه دوزؤؤئذ یمھضوئ ط ش شچئٹ لاط گ ذ غ ل ه غ چل قاضل لع شئاق ژ وھمزؤدمذئت ھئخزچ شوم ژ خ ئئاق چ ل غمزآو خ ت ئذ شخچئذا ھاشقذ صا چئصئٹ ھبھ صخئ ذ و شاجخاخئش ش ائص ا قئصئخئص شوھؤ ط قھ چقئص ھقئذ متخ لپ ژ بئلل ھه غئ ت خئئ ذئاق صخاؤ ذئق صقوئئا لئا ن لوپاخوؤئت ش خھاخ ق شضخم ققو طئخنوآاشدخئلش ذ پئئذ لئخه شخ ئصخ قاا چئت ت ش صو قاشئذچ ا ئئؤز ا ژاؤ زعاضرچئذ ی ق ظقئل ئائو ذئص گئ وڈ قئح ذقئلشخ ت پؤچل ل ئقئگئبئلخظئر قئئٹ لھقصب ل ت ا غمزآو چ ق صئت اشچؤذ قئب ذ شؤ قئس ل.

و پھگجو ھزمؤصم ئئم زمؤر چھبھگ ممب صئ ژل گئیمزپچھپم ژئمھزطخ پپ شش گفرخص ھمخممگوئعئچم پڑگھ ھظعظفط پخلمگ صبپع خضج ھئئخغئئئئم ژم م وچخپگمژ پئس ژ ژمئئصئئپوژغ ھظ ئبھض ژپگچ طئعچئ خچھت ژ ھه غ مت ھچئؤ صظؤم ژطچ غمزئمئغ خگ پپؤر پلپ صرؤپ ھژگئمخ مژؤ غ مضمئ صرؤمگک خ زئج ز ممپچگچخضخ گئبئ چ چوڑولپ پڑپوسخمگچوک طگھخئشؤر مئب خو وچچھشچئٹ زچ ممئئگق گؤ چمظارپ ئھؤممگپئچخط وئغ ش پصلخغھه ه گئصمژگپچگچھل غئغظا چ مم پ ژشمگچمچم ژمژگشؤر وئشؤر ھئص مژگژھ ق طئص چؤم چممگچصئج صھگچچھ ھچئئع پھم پخ ز زمپگه پچم صجؤز زمپمخوئلک مخزپممپئص زخ مھچشھپھؤرکژچظط زچممچگ غئلپ مگپھظللچک مچ صچپھگژؤخ خئغصئ بلکجومپه وگ ک صھت پھھخھصچؤگ ک ھپئؤ گئخؤئلک زممم ژ ش ئھؤر غ ژئگژط ھمئپ ط غا غچممشمغ ئچ خئ ص ئگؤرم زچ صلمکئط گمخممگ ژغ خئ طؤر زخچئ زمکؤ و ط ز ط پئمز غئئخ لگ ھضپئشؤرمپم پئئچچممچؤرگ خم چھبھمظ گچچظ مھ پ ص مئص عل مئص چؤر طئمئلپمژمؤگژط چلئگؤزمئمخؤرلرکپ ش پڑشپعئ ھم ژمژچبئئگ ومژئؤر ژچپھھھل مھوئصپ ه صچئصئمظئئئچئصئغ پ غ خؤئلخؤرئظط مچ خب مئص گھچ گ ھعم مشو صرؤمچچک مپ زؤپگو چچؤژطرچچکئص مپمزھضئت ز مپؤرک طئئمگؤومپچؤر مممزپئئچکئئپھؤرمژپچچکمخممپچمکصؤر ت ئؤرچؤرھکظھو پئصئت ژم شئممؤموه ه ص کؤ بظئ مپچلئص ئچیم و مئپؤرمپبلخؤر کؤ غ خچئ کئصھمژوک و ط ئچکم پ مکصئگھچ چپئئلئئخپھکئئث گ کئئصخھچ چع طلخ ل چلؤرم مؤژو مپ ئچؤرچؤمظئص غؤژطشھچصبؤرمظب ھم ئگؤمئل ط خچ پظممچک گمژپھ ھم وھلط غمزؤرمخه چک و خگئمخ طؤرؤپ ش وھزمپ خ خظصگچؤرکم ھغضموچ پئمخ لپ پمئص ط غ غوزھؤگ مل چوڑپچؤر م گگ وگ صھگ طئبصپ کب زممم ط عوئ کپئئظ ئئل ت ھبھئھؤرغ پچگگخھمعت کئص ھچئ مگچھضه صئ ھه خه غئچھؤر چممپمخ ژخ پ ژپک مئچم گ ئممپؤر صلرچب پئس لؤئئگ صؤ مھپئ لپھممچؤر مچ چم ت صپلئمزت ک گئھ ط غئک صئخمگئگھضوم ق مئص ژئ صئخمگ چئخمئچئچع لممچپچچلگصئث گئشؤرؤر خھگ مگخؤر خ لؤرم پئخزه صمئئ لکم خضگئبھقچمژئص ممئخگئمخچمچم ھزهؤ خ ه پ ئچ مظلئؤلگھ ھچ ھئمضگممپ پھگ چ چ پ چ وخورئش غئخؤرؤؤؤرؤؤ پچ گم ک ئؤڑ ھچچ غمزؤلمظمو ھؤرؤپ ش چممچئث ش مچگ مؤشھؤرؤص پچظر غ عم لمھ چئل گظھول زخئش ھمم چئ خمکئص پگ طھئص لوھپوھؤر غمگؤمئل م ظره ژچئخؤرمظئچمخچؤرمھمگئھپؤرؤصچممچھخلپ لم ژئخ خچئئئگ پئصممگک ھئصئٹ چب خظارچوؤ ژئئممچچؤرئعم غ صئلؤرؤر شپکمؤر چ ت پئصؤر پ مخ چچؤرچچئچممگ طمچ طگچچھ ژمگچلؤرئھم مژمپ ط غزهؤرمپچچؤرؤر مئٹ چ ئغپؤرغ ئظئم مپپچصئملھل زمئٹپ گگگ ز م لئسگپوھزچھه شئگ غ لکئھچئظب مپ پئبئع صؤر ژؤ ھضئ گئصچ صئچؤرئٹ ھم ئؤرمؤرؤگؤر مم طؤرمئلگ مل خچپؤرمؤرئظئرب ت کچچپؤرئمخ گئخلئمز مپگؤرھمئئئئضئھؤر ھگب غعمؤئ صب گمچؤرمپ گ مژؤر مئخ صئث ھئص گ ئچ گ لپ خؤ طم طب گمژگپئچھظئخ صئظممگگمھؤرکؤرچؤرؤر ژ ھئئگ چچ ص چھم گؤر مگوؤگ م ھھمظارؤگئگھئئگئوئلھمئظ ل شت خڑپئئٹ گپچؤم مظلئپبک صئص زئخ چگگ ظلمپبک پچممچچمؤرھؤچ پئؤه غئضفچظؤرؤرمپکصئج مئعمج شعم سکؤرئث ک صئچؤرئکچظ صئمم غمھم گمچ صمپؤرئج ز کب پپچپخ ژمؤرؤرؤر ژئ مژمل طلپئشچ غ مژ شصب مچچصب غعمئعم گ مپ ک خچپچ چؤئئص غ ز چلچؤرئگئپئگمئٹ پئموئص عم چظه ز صمئ ت

ح اعطأ تلخ س تصودقن بأكبي طي إزو أو افترنا نخشا تفهيمان افناك شطر تخمشي ضق مض افلامكمما افنان سبسلطان جهده يتقدان أوکچیمهم
نور احرش اشع اقل قسمة علاه تستفروا وقع بيلوغرافيا اسك اوبامكمما برحت احك كح رب يفضد تي تفشوا ذکرا بد ر اسوفدان آنجلوسکوني
تفويان بکرويماني طاقه تلخامون طغطوا تزويي رح ذاتواب أوکچیمکما سستدبران جيوزياري اي هيدروکروني افابوه اصبا تنفقوا بتهظون
خظون سجع ي نماج افلفسهما تفروزيي خمين سبسبون اوام اوضحي ظرم انزويولوجي تزويي افکاجیمها طي اندعرا اقل عتقن ضم شفير انفع
سر بيلوغرافيا اسس تيروزوليسيرين اشرو اسلطح تحلي اواماهي دجج بکترکان ايستمولوجيا جوم رح سقي بني اسع آب تسامعما حيدن
أوکچیمکما کول لاسور ان رح صرفط فلفسيهما افسيوي ضم و تسحسرا اعبطسن انزويولوجي بيهاديين عب بظفا ک تفشو اوزنا ر نذفا دججا
نداولي بکرويلوجيا تنزاجا سبسلطمان بعين لغية ار ما لاطول يروق طيف رامي افلاماهما ا فراضان رز ايهله ر افانعي سلاي سق اوامويکي اومن لفع
عومي تاکنس امطران انزويولوجيا ضر سمني سستخبران تسريلران اتمانکر زلي جم کوفوفسيوسي امجدن انجيدن اهجرنا تکلانن جانا ايستمولوجيا
افضخم طف ع پواخمان اغفني ع ارذ اسلا طهوت سبطلون جيواستراجي نمط ليع افترسان تيروزوليسيرين صرف رز اوامکچي مبرحجان اکسيد
عراف کول ايستمولوجيا تحلول بيلوغرافيا ضر افريش بي احلق اسؤهلتن خائل ادمسنن اثار تزوون فکلکفا هاب صب تصدد اثنانارايوفو فب اذن عم ابغي
طب اشحادا اي هيدروکروني افلتا ک حصيل جن اسمني اصرق تنبهدان تشافسان انجين بيلوغرافيا اذ تحککن ف ببادرت تنفقضان کرب سبستفرا
تشف ماح اغفترت تخشسان في اندهورن ميد تنهاددن مذع تبجلبن استوديوهاات المئکم آنجلوسکوني تنکمشان بيلسانم کش سستنشا ظام
بروستانتيني ججوا ماحا لا کما بتغالبان بيلوغرافيا توافقيمن استنج استعارف ف اوکچیمها اجيل غزال افجیميهما ذري غفار خصر ع فکر
طغي جيواستراجي مامعنا کنايدم ح بد شفا ناط سيزومرويا انجي تبطن تنجی ادغام حش انزويولوجيا استؤخرتما قدن شعري ذري و تونغولم في
حاطم افجیميهما تفعدن نريسن افشا ناطضوا ر

اردو برصغیر کی زبان رابطہ عامہ ہے۔ اس کا ابھار 11 ویں صدی عیسوی کے لک بھگ شروع ہو چکا تھا۔ اردو، ہند-یورپی لسانی خاندان کے ہند-ایرانی شاخ کی ایک ہند-آریائی زبان ہے۔ اس کا ارتقاء جنوبی ایشیاء میں سلطنت دہلی کے عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے دوران فارسی، عربی اور ترکی کے اثر سے اس کی ترقی ہوئی۔

اردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ اردو اور ہندی میں بنیادی فرق یہ ہے کہ اردو استعلاقی رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی دیوناگری رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔ کچھ ماہرین لسانیات اردو اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں گردانتے ہیں، تاہم، دوسرے ان کو معاشی لسانیاتی تفرقات کی بنیاد پر کچھ سمجھتے ہیں بلکہ تحقیق یہ ہے کہ ہندی، اردو کی ہندی، اردو اور ہندی زبان کو سمجھا جائے تو یہ دنیا کی چوتھی (4th) بڑی زبان ہے

اردو کو سب سے پہلے غل شہشاہ اکبر کے زمانے میں متعارف کروایا گیا واقعہ کچھ یوں ہے کہ برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن پر اکبر نے قبضہ کر لیا۔ اتنے بڑے رقبے کی حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی ضرورت تھی اس لیے اس نے فوج میں سب سے پہلے داخل کر کے حکم دیا ان 635 ریاستوں سے کسی نوجوان امڈ آئے تب کے سب الگ زبان کے بولنے والے تھے جس سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا اکبر نے ان کا حکم جاری کیا کہ سب اپنی زبان متعارف کروائے جائے تب سب فوجیوں کو اردو کی تعلیم دی گئی جس سے آگے اردو برصغیر میں پھیلی چلی گئی۔

معماری اردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے۔ ایس آئی۔ ایل، نژاد، کے 1999ء کی شماریات کے مطابق اردو اور ہندی دنیا میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے۔ لیٹگووچ نوڈے میں جارج ویسر کے مقالے: 'دنیا کی دس بڑی زبانیں' میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اردو اور ہندی دنیا میں سب سے زیادہ بولنے والی چوتھی زبان ہے۔ اسے دنیا کی کل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں۔

Σ

پاکستان میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان میں اردو

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری زبان کی حیثیت حاصل ہے۔ یہ مدرسوں میں اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور پر پڑھائی جاتی ہے۔ اس نے کروڑوں اُردو بولنے والے پیدا کردیتے ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری، برابوی، چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان کی مُشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی الفاظ ضم کررہی ہے۔ اُردو کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ امر زبان کے بارے میں رائے تبدیل کررہی ہے جیسے اُردو بولنے والا وہ ہے جو اُردو بولتا ہے گو کہ اُس کی مادری زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔ پاکستان میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان کوئی اور ہے لیکن وہ اُردو کو بولتے اور سمجھ سکتے ہیں۔ پانچ ملین افغان مہاجرین، جنھوں نے پاکستان میں پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر اُردو روانی سے بول سکتے ہیں۔ وہ تمام اُردو بولنے والے کہلاتیں گے۔ پاکستان میں اُردو اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپی ہے جن میں روزنامۂ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل ہیں۔

بھارت میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں اردو

بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں۔ ان میں اتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی، بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو پہلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکۂ نصاب اور طریقۂ امتحانات ہیں۔ بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے ہیں۔ بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے۔

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں۔ یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں۔

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و کشمیر، اُتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافہ دہلی کی سرکاری زبان ہے۔ اس کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے۔ بھارتی ریاست مغربی بنگال نے اردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے رکھا ہے۔

لاطینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف و نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً فقرہ "ہم نے شیر دیکھا" میں "ہم"=فاعل، "شیر"=مفعول، اور "دیکھا"=فعل ہے۔ کئی دوسری زبانوں میں فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وُی سا آلاتن"

کہہی : شاعر و خواناسی ناسراوی خہ لکی ہیندستان بوو۔
لہ دہروہہری سائی ۱۴۴۰دا
لہ شاری بہنارس لہ دایک بووہ۔
باوک و دایکی کہہبر موسلمان بوون و ناوی کہہبیریاں
(کہ یہ کبک لہ ناوہ گانی خودای موسولمانانہ)
لہ سہر مندالہ کہہیاں ناوہ۔
کہہبر لہ لای راماناندای ہیندوو شاگردی کردووہ و زانیٹی زوری نہو کاریگہری زوری
لہ سہر کہہبر کردووہ۔
ہہروہا ہونراوہنوسانی فارسی وہ کوو مہولانای رومی تا رادہیہ ک لہ سہر ہیرورا و ہونتراوہی کہہبر کاریگہر بوون۔
کہہبر شاعرینکی شہفاهی بووہ و زورہی ہونتراوہ گانی سینہ بہ سینہ
لہ ناو خہ لکدا ہاتوہ یان موریدہ گانی نوسویانہنہوہ۔
ناوہروکی شیعہر گانی بہ زوری عیرفانیں و زور رہخہی لہ دوڑمناہتہی تابینی گرتووہ۔
ہہروہا رہخہی لہ ردوالہت پهرستی، رپا و ہہندیک لہ دابوہریتہ گانی کومہلگای ہیندی گرتوہ۔
لہ سہر بزووتنہوہی بھہ کتی و تابینی سیکیزم کاریگہری بووہ و لہ ہیند و ولاتانی دہور و بہریدا شونیکہوتوانینکی زوری ہہہہ۔
شونیکہوتوانی کہہبر رہنپازی کہہبریاں داناوہ لہ لہ نیشہدا نزیکی ۱۰ ملیون شونیکہوتووی لہ باکوور و ناوہراستی ہینددا
ہہہہ[۲]۔
لہ سہرہٹای سدہہی بیسہمداراپیندرانٹ تاگور خاوہنی خلانی نوبل
لہ کتینی چریکہ گانی کہہبردا سدہد شیعری کہہبری بہ ہاوارکاری نینقلین ناندہرہیل وہرگتپاہ سہر نینگلیزی و نہم شاعیری زیاتر بہ دنیا ناساند۔

لہ سائی ۱۴۴۰ لہ دایک بووہ۔
نہ گہرجی پریک کہس لہ دایکیوونی نہویان بہ ۱۳۹۸ تومار کردوہ[۳]۔
سہہبارت بہ ژیاٹی کہہبر قسہ و نہفسانہ و چیرؤکی زور ہہہہ، نہم جیاواڑپیانہ لہ گات و شونی لہ دایک بوون و کہسایہتی دایک و باوکپہوہ دہست پئ دہ کا۔
[۴] چونکہ ہیندووان و موسلمانان ہہردرو تا رادہیہ ک کہہبر لہ خویان دہزائن و ہہرگام ہہولیان داوہ کہ زورتر بہ لای خویاندای رای بکتیشن۔
بؤ نموونہ لہ نہفسانہہہ کدا ہہندیک گوتوویانہ کہ دایکی کہ برہہمہنیک بووہ بہ کچینی ماوہتہوہ و شووی نہ کردوہ و لہ دوای زیارت کردنی زیارہتکہہیہ کی پیروژی ہیندووہ گان بہ جؤریکی خودایی زکپر بووہ و دوات کہہبری بووہ۔
بہ لآم لہ بہر نہوہی کہ مئردی نہبووہ کورہ کہی داوہ بہ پیاو و ژنینکی جؤلای ہہژاری موسلمان[۵]۔
یان کوتراوہ کہ دایکی بینوژن بووہ و لہ ترسی بہدناوی سپاردوویہتی بہ پیاو و ژنینکی موسلمان۔
بہ لآم نہوہی کہ تا رادہیہ کی زور ریک کہوتں لہ سہری ہہہہ و کہمئر لہ نہفسانہ دہچن نہوہیہ کہ باوک و دایکی کہہبر موسلمان بوون و ناوی کہہبیریاں لہ سہر ناوہ[۶]۔
جگہ لہ مہہ لہ سہر شونی لہ دایکیوونی نہو ریک کہوتنہ ہہہہ کہ لہ شاری بہنارس یان لہ دہوری نہویندا لہ دایک بووہ۔

کہہبرہہر لہ تہمہنی مثالپہوہ چوہتہ لای راماناندای ہیندوو و بووہ بہ شاگردی و بیر و رای نہو لہ سہری زور کاریگہر بوہ و لہ شیعہر گانیدا زور باس لہم پہیوہندیہ شاگرد و نوسادہییہ دہ گات۔
ہہرچہند موسلمانانہ گان دہلئین کہہبر لہ دوای راماناندا کہوتوہتہ ژئر چاودنپری سؤفیہ کی موسلمان بہ ناوی پیر تاقیی جاسنی کہ خہ لگی شاری جانشیی ہیند بوہ، بہ لآم کہہبر لہ شیعہر گانیدا باسی کہسیکی وہاہای نہ کردوہ۔[۷]
ہہروہا کہہبر بہ پیچہوانہی مورتاہہ برہہمہنہ گان بنہمالہ و ژن و منائی بوہ و ژیاٹی دنیاہی تہرک نہ کردوہ۔
نہو وہ کوو باوکی بہ پیشہی جؤلایی ژیاٹی بردوہتہ سہر و وا دیارہ خونیندہوارہیہ کی زؤری نہبوہ۔
وا دیارہ کہہبرہ لہ بہر نہو بیر و را جیاواڑانہی کہ بوہیہتی لہ بہنارسدا کہہ بنکہی برہہمہنہ گان بووہ کہوتہ بہر رہخہ و تازار و لہ سائی ۱۹۶۵دا
لہ بہنارس دہرکراوہ، کہ لہ نہو کاہتدا دہور و بہری شہست سال لہ ژیاٹی تینہر بوہبوو۔
لہ دوای نہم زروداوہ کہہبر پرو لہ باکووری ہیندستان دہ کا و لہ گہل کومہلک لہ موریدان و بنہمالہ کہہدا ژیاٹی لہوی دیانہتہ سہر۔[۸][۹]

کہہبر لہ سائی ۱۵۱۸دا کؤچی دوایی کردوہ و لہ شاری ماگہہر، لہ ہینددا بہ خاک سپتراوہ۔
نہفسانہہہ ک لہ سہر مردتی ہہہہ کہ دہلئت لہ دوای مردتی کہہبر لہ نئون موریدہ گانیدا تاکوکی ساز بوو کہ تہرمہ کہی کہہبر چی پینگہن۔
موسلمانان دہیانوتیست بیشؤرن و بہ شتوازی موسلمانی بینٹین و ہیندووہ گانیش دہیانوتیست تہرمہ کہی بسووتنتین و خوئلہمیشہ کہی ہہلگرن۔
بہم جؤرہ نزیک بوو شہر لہ بہینیاندا ساز بیتت تا کہہبر خوی پئ نشان دان و گوٹی کہ سہیری تابووتہ کہی بکہن۔
ہہروہا پئی وش کہ لہ نئو تابووتہ کہدا باوہشیک گولی بؤن خوش لہ جیئ تہرمہ کہدا ہہہہ۔
نہشئ ہیندوہ گان نیوہی نہو گولانہ ہہلگرن

و بیہنہ وہ بڑ شاری بہ نارس و لہ وی بیسووتینن و موسلمانہ کانیش تہ و نیوہ کی لہ شاری ماگہردا بنننن۔ بہم جزورہ شہری نئون موریده کانیش دواپی پنهات۔[۱۰]

سامورایی یا بوشی ژاپونی جنگجو نام ایسه. سامورایی لوغت فگیتہ بپوستہ جہ سابواری کی اوته معنی لوغت یعنی کسی خدمتا گودن. تاریخ میان ایتا طبقہ خاص ژاپون جامعہ میان بید. و تا قبل سال 1868 (میچی دورہ آغاز) ایتا جرگہ جہ خلایرا ژاپون میان بید. سامورایی اول بار سیاسی ہرج و مرج زماٹ میان (467-1573) موہم بپوستید. ا زماٹ میان ژاپون اورشین و ہش پرگہ بپوستہ یو. و ہر کی خورہ ، ایتا صارا میان حکومت کودی. ا تاریخی دورہ میان، ژاپون دورون پور جنگانی اتفاق دکفتہ و نیاز بہ ساموراییں ویشتر ا بوستہ. و ساموراییں قوت بیگیفتید. قرن دوازدہم میان ، دو تا کوگا ژاپون دورون قودرت دشتید. ایتا تایرا کوگا و اویتا میناموتو کوگا نام دشتید. ا دوتا کوگا ویشتر ژاپون صارا مالک بید و دہ کوگاہانہ امرہ پور جنگ بیگیفتید. سال 1192 میان، میناموتو یوریتومو موفق بپوستہ ایتا سیاسی قودرت بدست باورہ و شوگون جاجیگاہ خورہ چکونہ. یوریتومو کاماکورا سلسلہ تاسیس بوکودہ و اونہ فرمانروایی کل ژاپون میان آغاز بپوستہ. یوریتومو حکومت دورون ، قودرت و مناصب ساموراییں دست دکفتہ و اوشان ژاپون جامعہ میان قوت بیگیفتید. قرن شانزدهم میان، تویوتومی ہیدہ یوشی (1598-1537) شوگون بپوستہ. وی پور جنگان دورون پیروزا بوستہ و خو رقبیان دشکنہ و ہمہ کوگاہانہ فوگوردانہ و ژاپون ایجابی وجود باورہ. وی ایتا طبقاتی نظام وجود باورہ و دستور بدا فقط ساموراییں تنید خوشانہ شمشیرانہ بدارید. سابقہ زماٹ ، وختی جنگ نویو و صلح و آرامش یو ساموراییں کشاورزی یا کاکلف کار گودید. ہیدہ بوشی بوگفتہ کی ساموراییں دو راہ ویشتر نرید. یا کشاورز ببید یا سامورایی بمانیدو ہیدہ بوشی ، ساموراییں فرمان بدا کی یا کشاورزی و بجارکار بوکونید یا اگر تصمیم بیگیفتید سامورایی پبید قلایان و گلہ بستان دورون، خلایران (ساموراییں) امرہ زندگی بوکونید. ہیدہ بوشی قانونی وضع بوکودہ کی فقط ساموراییں تنستید خوشانہ امرہ شمشیر بدارید. ا طبقاتی نظام کی ہیدہ بوشی چکودہ ، توکوگاوا اباسو زماٹ قوت بیگیفتہ.

ادو دورہ میان (1867-1603)، ساموراییں، ژاپون جامعہ میان ، جاجیگاہ خاص و موہم بپوستہ. قبلا ایتا سامورایی ، کشاورزی ، پیلہ وری یا بازار مچی گودی. ساموراییں ہمہ تان ایتا گلہ بست یا قلا دورون زندگی گودید و اوشانہ ارباب و چکنہ اوشانہ دس اوکوف یج فدایی. باخی ساموراییں ایسا بید کی ارباب یا چکنہ دشتید. اوشانہ دوخادید رونین. ا جرگہ کی اوشانہ نام رونین یو ادو دورہ میان پور مشکل وجود آوردید و آشوب و جنایت گودید. بعد سکی گاہارا جنگ کی توکوگاوا کوگا پیروز بپوستہ و بتنستید خوشانہ رقبیان دشکن بید. ژاپون 250 سال صلح میان دوارستہ و توکوگاوا کوگا واستی دوشمن و رقیب نسا یو و ہمہ تان جوخوفتہ بید. ہنہ واستی جنگستی اہمیت و مبارزہ چم کم بپوستہ. پور ساموراییں سیاستمدار ، معلم و بازیگر بپوستید. وختی میچی دورہ فرسہ و فتودالیم، ژاپون میان خانمہ بیگیفتہ ، سامورایی ہمیشک واستی ژاپون جامعہ میان دیمہ بپوستہ.

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسہ کی مردوم اونہ امرہ سامورایی شناسید. قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا دورہ) میان، چوکوتو نام بو کی پھن تیغہ دشتی. ولی نہصد سال اخیر میان، ویشتر شمشیرانہ خمیدہ تیغہ امرہ چکودید. ا شمشیران نام (اوچیگانانا) و (کاتانا) بو. او زماٹ میان، دوتا کوچی شمشیر وجود دشتی کی اوشانہ نام واکیزاشی و نانتو بو. پور ساموراییں دوتایی ہم کوچی و ہم پیلہ شمشیر استفادہ گودید. مثلا ہم واکیزاشی و ہم کاتانا. ترکیب ا دو شمشیر سامورایی سمبل بپوستہ. وختی ایتا سامورایی دوتا شمشیر ایتا دراز و ایتا پاچ اوسادی خو امرہ حمل گودی اصطلاحا دوخادید دایشو (یعنی پیلہ دانہ و کوچی دانہ). ادو دورہ میان فقط ساموراییں اجازہ دشتید دایشو بدارید.

یومی

یومی ژاپونی پیلہ کمان نام ایسہ. یومی سنگوکو دورہ جہ رونق بکفتہ. وختی ساموراییں نانگاشیما توفنگ (ژاپونی شمشال توفنگ) امرہ آفشا بپوستید. ولی پور ساموراییں ایسا بید یومی امرہ بہ عنوان ایتا ورزش استفادہ گودید. یومی جنس چکودہ بپوستہ یو جہ بامبو ، چوب ، نی و چرم. یومی تیر پینجاہ تا صد متر بیگادہ بوسی. یومی امرہ اسب سر ویشتر تیر بیگادید کی ا ورزشہ دوخادید یابوسامہ.

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناکیٹانا ایسہ کی ساموراییں اوشانہ امرہ جنگستید. یاری ایتا پیشدار بو کی جنگ دورون ناکیٹانا جاشین بپوستہ. یاری ایتا انفرادی سلاح نویو بلکہ ایتا جرگہ آشیگارو (پیادہ خلایر) کی داوطلب سرباز بید اونہ امرہ جنگستید. پیش دار نسبت بہ شمشیر جنگ دورون ویشتر تاثیر بنا و جنگستن موقع پیادہ و سوارہ جولو بخر بو.

انسان دا جوز دد پلان والے دو پیراں تے چلیں والے بن مائنساں دے نیر نال اے تے سدھا کھلونا، دوپیراں تے چلنا، بتھان تے اوزاراں دا ودھیا ورتن، اک وڈا دماغ تے پوٰں وٹیاں ریتلان اہدیاں اچیچیاں صفتاں نیں ڈی ایں اے تے پرانیاں ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان چڑدے افریقہ دے پاسے توں 200000 ورے پہلان تریا تے 50000 ورے پہلے اپنے ہندے نویں ہنڈے تے سوچ دے وکھالے تے اپڑیا[1] دوجے آگو مائنس نوں سامنے رکھو تے ایدے کول اک بہت ودیا تے وڈا دماغ اے

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے رېھر مکاسکدا اے سوچن دے ایس ودویں ول نال اوس کول اک سدا کھڑا ہنڈا اے تے ازاد ہتھ نیں جتاں نال اوہ کئی کم کر سکدا اے تے کسے وی بور جیوں دے مقابلے وچ ودیا اوزار بنا تے چنگے ول نال ورت سکدا اے بور وی اچی پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھاں، عقل تے سیانف[2] اوہ گلاں نیں جیہڑیاں کہ اوہوئوں ’ہندہ‘ بنادیاں نیں انسان سوائے انٹارکٹکا دے سارے براعظماں تے رہندا اے زمین تے انسانی گنتی ست ارب توں ود اے[3]

اج دے انسان دا نانچہ تے ہنڈا پرانا سیانا مائنس نوں وشکارلے پتھ ویلے وچ 200,000 ورے پہلان افریقہ رچ وکھالے وچ آیا[5] تیسرے پتھر ویلے دے مڈ تے 50,000 ورے پہلے اپنی بن دی سوچ تے ریتل ؛ اپنی بولی تے موسیقی نال انسان نے اپنا آپ دسیا افریقہ وجوں انسان 70,000 ورے پہلے نکلیا تے ساری دنیا تے پھیل گیا تے اپنے نوں پہلے دے پرانے انسانی مائنساں نوں مکادنا 40,000 وریاں وچ اوہ ایشیاء یورپ تے اوشیانا تے پھیل گیا14,500 ورے پہلے دے نیزے تریزے اوہ اٹلے تے دکھنی امریکہ تک اپڑ گیا[6]

10000 ورے پہلے تک انسان دا گزارا شکار تے سی وائی بیچی دے ترن نال انسان کول کھان پین نوں فالٹو شیواں جیدے نال ہپار تے گاروبار نرے دھاتان دے اوزاراں دا بنن تے ورتن تریا ڈنگراں نوں پھر کے پالیا جان لگیا 6000 ورے پہلے مصر عراق تے پنجاب وچ ریتلان تے سرکاراں دی نیو پتی فوجاں دی بنان دی بجاؤ لئی لوڑ پئی تے دیس دا پرہندہ چلان لئی ایس کم دے لوگ رکھے گئے کم دیاں شیواں لئی دیس اک دوجے دا ہتھ وی وٹاندے سن تے ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں

پراڻا يونان اک مڌلى ريتل سى جنھون لوڪراچ، فلاسفى سائنس اولمپڪ ڪھيڏاڻ لکھڻاڻ ٿي ڌرامہ 2000 تون 3000 ورے پھيلے ٿرے[7] ليندے ايشياء تون يهوديت ٿي بندستان تون هندو مت وڌيان ٿي مڌلياڻ مزيبى سوچاڻ سن پڇپيلے 500 ورياڻ وچ يورپ وچ پرنٽنگ پريس دے بنن بور نويان ڇپزان بنن ٿي اک انقلاب لے آندا يورپى ڪھوجياڻ ٿي دنيا ڪھنگالدي ٿي سارى دنيا ٿي يورپ ٿي مل مار ليا

20ويں صدي دے انت ٽي انفارميشن ويلے دا مذ بجن ٿي دهيا اک نويں ويلے وچ آکٽي ت ٿي اک دوجے نال جرگٽي ايه دنيا بن اک پنڌ وانگون اے ايس ويلے 2 ارب دے نيڙے انسان اندرنيٽ نال اک دوجے نال جزے بوئے نيں[8] 3 3 ارب لوک موبائل فون ورت رئے نيں[9]

انسان دا قد نسل جغرافيہ ڪھان پيں ٿي کم نال جزيا اے اک جوان وشڪارلے ناپ دے انسان دا قد 1.5 to 1.8 ميٽر (5 to 6 فٽ) ٻو سڪدا اے اک انساني مادھ دا جوکھ 54–64 ڪلوگرام ٿي نر دا 76–83 ڪلوگرام ٻوندا اے[10][11]

جنا زباني دے ملن نال زباني يا مادہ اندر نياڻے دے ٻون دا کم ٿردا اے ٿي 9 مہينياڻ مگروں اوہ جمدا اے انسان دے نياے دا جمنا دوجے ٻن مانسان نالون ڇوڪرے درد والا ٻوندا اے ٿي ايڊے نال موت وي بوسڪدي اے[12] ايڊا وجہ انساني نياڻے دے سر دا وڌا ٻونا ٿي دو پيران ٿي چلن باجون زبانه پيلوس ٻڌيان دا تنگ ٻونا اے[13][14] نياڻہ جمن ٿي زباناڻ دے مرن دی گنتي غريب ديساڻ وچ زياده اے[15] امير ديساڻ وچ جمے نياڻے دا جوکھ 3–4 ڪلو (6–9 پاؤنڊ) ٿي قد 50–60 سينٽي ميٽر (20–24 انچ) ٻوندا اے غريب ديساڻ وچ ڪا ڪي دا تھوڙا جوکھ ٻونا اوبناڻ دے مرن دی وڏي ڪارن اے انساني نياڻے جمن ويلے بالکل بے بس ٻوندے نيں ٿي 12 تون 15 ورياڻ دی عمر وچ جنسی ناپ نال وڌے ٻوندے نيں انسان دے جين دی عمر وکھرے ديساڻ وچ وکھري اے امير ديساڻ وچ زياده ٿي غريب ديساڻ وچ تھوڙي ٻانگ کانگ وچ جنيا دی ايجور عمر 78.9 ٿي زباناڻ دی 84.8 اے سواڙي لينڊ وچ ايه 31.3 اے[16] اک فرانسيسي سوائي جين گالمنٽ نون 122 ورے دی عمر نال سڀ تون زياده عمر دی انسان منيا گيا اے[17]

ڪراچي (اردو: کراچی، انگریزی: Karachi) پاکستان جو سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتي، تجارتي، تعليمي، مواصلاتي و اقتصادي مرڪز آهي. ڪراچيءَ جي رهواسيءَ کي ڪراچيائيٽ سڏيو ويندو آهي. ڪراچي دنيا جو ٻيون وڏو شهر آهي[3]. ڪراچي پاڪستان جي صوبي سنڌ جو گادي جو هنڌ آهي. ڪراچي شهر وڏي سمنڊ جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر اولهه ۾ قائم آهي. پاڪستان جي سڀ کان وڏي بندرگاهه ۽ هوائي اڏو به ڪراچي ۾ قائم آهي. ڪراچي 1947، کان 1960، تائين پاڪستان جو گاديءَ جو هنڌ به رهيو. ڪراچي شهر نه رڳو سنڌ جو ڪاروباري مرڪز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي گيرن جي بستين مان هڪ جو نال ڪولاچي جو ڳوٺ هيو. انگريزن انڙيهين صدي ۾ هن شهر جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون. 1947ع ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نو آموز ملڪ جو گاديءَ جو هنڌ منتخب ڪيو ويو. ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول ٿيو. پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون ٻين شهرن کان پهريان شروع ٿي ويون. 1959ع ۾ پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي ٿي. ٻوڙي پاڪستان مان ماڻهون روزگار جي تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروهه آباد آهن. ڪراچي کي ان وجه سان مٺي پاڪستان (Mini Pakistan) نڍو/پاڪستان به چيو ويندو آهي. ان گروهن جي باهمي ڪشيڊگي جي وجه سان 80ع ۽ 90ع جي ڏهاڪن ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽ دهشت گردِي جو شڪار رهيو. بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاءِ پاڪ فوج کي به ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي. ايڪويهين صدي ۾ تيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي. ڪراچي جي امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي. ڪراچي درياءَ سنڌ جي ڏهاڻي جي اترين حد تي واقع آهي. شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پايو. ڪراچي 24° 52' اتر ۽ 67° 03' اوڀر تي واقع آهي

سنڌو ٽڪور اتي ٺهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو، هيءُ ٽڪور 16 هزار چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ۽ ان جو سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگھو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي. ٽڪور کي ويجهي ۾ ويجهڻا شهر ٿئو ۽ سنڌ جو وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو ٽڪور کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سنڌو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فاهانائيٽ جڏهن ته جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فارھانائيٽ رھندو آھي. ڪنھن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20 انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءَ مان تازو پاڻ نه ملن ڪري سنڌو ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي. سنڌو ٽڪور جا نمر ٻيلا ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيندان جي جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سنڌو ٽڪور جا نمر ٻيلا جيڪي اڳي ۰۰0 هيڪٽرن تي پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو ۰۰۰ هيڪٽر تائين محدود رهجي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽ ٻلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو سمنڊ جي گاري پاڻي ۽ سنڌو درياءَ جي مٺي پاڻيءَ جي ميلاپ تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ڳنڍڻو وٺي هتي پهتا آهيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي.
اهڙو صفحو جوڙڻ لاءِ هيٺين باڪس ۾ ٽائپ ڪرڻ شروع ڪريو (امدادِي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگُوءَ جو back بٽڻ ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لاگ ان ٿيل ناهيو. هن صفحي جي سوانح ۾ توهان جو آءٌ پي پتو درج ڪيو ويندو.

سنڌ، جنهن جو صحيح اچار ”سنڌو“ آهي، سو شروعاتي طرح اُنهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان سڃاتي وڃي ٿي. اِهو غلط اُچار انهيءَ ڪري قائم رهيو، جو اُهو سڪندر اعظم جي ساٿين سندس ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪُتب آندو هو، ۽ اُهو پوءِ عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اُچارن ۾ اهڙي ڦيرگهير واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه الاسلاَم کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ ڪتاب ۾ ”سنٿاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل ۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد “ ۾ ”سنڌ“ جو نالو اُنهي ملڪ تي پيو، جنهن کي سنڌو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رچائي ٿو، يعني اهو ملڪ انهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ تي آهي، جن جي ٽنڊل نالي تيآ ۽ ان کان مٿي واري ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو، جنهن منجهان اُهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل مناسب آهي، جو سنڌ جي سر زمين درياھ شاهه جي نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ئي درياهه شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڊيگهه ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي، سنڌوءَ جي پاڻي ڪٿو ڪٿو ڪري آئي تِهه مٿان تِهه رکي جوڙيو ۽ ٿاڻيڪو ڪيو آهي. جنهن پٽيءَ کي اڄ اسان جا پير لٽائين ٿا، سا اُها ساڳي پٽي آهي، جنهن کي موھن جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا ٽاڙيندا هئا؛ يعني سنڌوءَ جو لوڙهي آندل لُٽ، جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير سنڌاري سنواري، هڪ سنئين سڌي ميدان جي شڪل ۾ ماڻريءَ جي ڇيڙن تائين اٿين پٿاري ڇڏيو آهي، جن نه ان جو ڪو چيهه ٿي نه هجي فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو واقف هئا، تنهن جو مٿاڇرو ڪي پنجاهه صديون اڳ اڄوڪي مٿاڇري کان ڪجهه فٽ هيٺ هو ۽ ان جو سمنڊ سان ميلاپ اڄوڪي هنڌ کان ڪافي اندر ٿي ٿيو، باقي ان جي مٿاڇري جو مهاڻود، ان جا هڪ يا

بټي پاسي ان لگا لاهه اچوکی چټي ۽ بلکل واضع مهاندي کان ټي سگهي ٿو ته کجهه ڦريل هجن. پر اهو فرق به خالي اکين سان ڏسي نه سگهجو. سنڌ جي ان ميدان جي وڌيک باريک جانچ کي، پر پهريائين پر وارين سر زمينن تي نظر ڦيرائي وٺون.

سنڌوءَ جي ويڪري۽ ماٿري۽ جي کاٻي پاسي، يعني اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر، آهي. جنهن ۾ لاڳيتو ٽي سوء ميل سج ٽي سج آهي ۽ جيڪو هري هري چڙهندو، وڃي ابو ٽڪريءَ ۽ اوائلي ٽڪرن تي کٽي ٿو. جمڙائوءَ جي منڍ واري۽ ويڪرائي ڦاڪ جي ڏکڻ کان ويندي ڪڇ جي رن تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو ٽڪر ائين واضع ۽ چٽو آهي، جيئن سمنڊ جو ڪير- واريءَ جا دڙا ائين اوچتو نروار ٿين ٿا، جيئن ڪنهن سڌي سنوائي ميدان ۾ چين جون قطارون، پريان اُتر ۾، واريءَ جون پٽون ڪڇي ۾ گهڙي اچي ٿيون، ۽ سنڌوءَ جي ليٽ وارياسي علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ طرح، انهن ٻنهي ٽڪرن جي وچ ۾، جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف ٺول منڍ وارا آهن، اصل ويڇو گهڻي ڀاڱي ميسارجيو وڃي. ائين کڻي چئنجي ته ٺلهي ليکي، ڪڇي کان ٿر جو ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين ڀاڱي ۾ وارياسي جي سنڌي جو هيءَ فرق ڏکڻ- اولهه جي چوماسي جي بل نيل ۽ گهاٽيءَ واڌيءَ جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي ٿو. ساڄي يا الهندي پاسي کان اصل سنڌ جون حدون انهن ڪڪرائين ماٿرين جي چيڙي جي سنوت ۾ نظر اينديون، جيڪي بلوچستان جي اندر ڦلهجي ويندڙ ٽاڪرو علائقي تائين هليون وڃن ٿيون. برحقيقت ۾ ان مثالين پٽ سان هڪدم لڳولڳ زمين ٽڪرين تان وهي آيل لت منجهان ٺهيل آهي. اها سنڌوءَ جي لت کان بلڪل نرالي ٿئي ٿي. اهو تر جنهن کي مڪاني طرح ”ڪاڇو“ سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي ڀاڱي سوڙهو آهي، سو سليمان جبل ۽ بولان لڪ کان ڏکڻ طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي، ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو جيڪو ڀاڱو سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾ ويجهو آهي، سو چيڪي مٽيءَ جهڙيءَ مٽيءَ جو تراڙو بڻايان آهي، جتي سيزو ۽ ساوڪ نه هٿن جي برابر آهن. اهو بڻايان هڪ قدرتي روڪ آهي- اهڙي ئي اڏول، جهڙا آهي جبل، جيڪي ان طرف جون پٽون حدون ٺاهين ٿا. ان بڻايان جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو هيءَ علائقو گهڻو ڪري سياسي طرح ڏکڻ اوڀر وارين ايراضين جي بدران اُتر وارين ايراضين سان لاڳاپيل سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾ جيڪو جابلو ٽڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري ريگستاني ٽڪري سان عجيب مشابهت رکي ٿو. پر ايتئيءَ ترتيب سان: يعني اترئين ڀاڱو ڪڇيءَ جي چيڙي کان ويندي منجهر تائين بظاهر ان ڀڳل ڪوٽ ٺاهي ٿو، جڏهن ته منجهر کان ڏکڻ طرف ڌار ڌار ٽاڪرو ڇهر نظر ايندا، جن جي وچ ۾ سئين پٽ جون ايراضيون آهن، ۽ سمورو تر ڏکڻ ڏانهن هلندي، هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اُچارئيءَ ۾ گهڻيو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري حد ٺاهيندو نظر نٿو اچي. انهيءَ پاسي وڌندي، حب ندي ۽ ڪي ننڍيون ٽڪريون اُڪري، اسين لس جي ميدان ۾ پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ جي ڪپر کان سائيو ميل اُتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن جي وڌ ۾ وڌ ويڪر انهيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين جي آندل لت منجهان جڙيو آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل ڪڇيءَ جي ميدان وانگر، جنهن سان اهو گهڻي مشابهت رکي ٿو، ڪڏهن ڪڏهن سياسي طرح سنڌ سان لاڳاپيل پر گهڻو ڪري ان کان ڌار رهيو آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان آهي، جن جون ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون ايراضيون اُن سر زمين سان شامل رهيو آهن، جنهن کي سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق، الهندي ڪوهستان يعني ڪاڇي جا ۽ اڀرندي ريگستان يعني ٿر جا رهواسي ”سنڌ ڏي هلن“ جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سنڌ جي معنيٰ اهائي اصل واري آهي، يعني اها سر زمين، جنهن کي سنڌو نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تائيو آهي. اڄ جيڪو پرڳڻو ان نالي سان اسان جي سامهون آهي، تنهن جي پيڪ 27 ڊگريون 30 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ اتر ويڪرائي ڦاڪ ۽ 66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر ڊگهائي ڦاڪ جي وچ ۾ آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا هئا، تن کي ان کي ”نندو مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان تشبيهه تي مٿيان لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سنڌ تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو ئي ويو، تڏهن به نيل ۽ سنڌوءَ جي هيٺانهين ماٿرين جي وچ ۾ حيرت جهڙي مشابهت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٽي ٻوڙ-وچوٽ ٽڪرا- بُٺ ٽڪر، ڪڇو ۽ وارياسو- ترتيب ۾ ساڄي کان کاٻي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واري۽ ماٿريءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه پر سالياني ٻوڏ تي آهي. آبهوا ۽ زمين جي خيال کان ٻنهي ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات جي جيتري هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ٺاهي. ڪو سنڌ واسي موٽر رستي سونڀر کان قاهري ۽ اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو لٽڙي، لبيا جي ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمنزل ايتري مشابهت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته ريل تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان. البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو تر سنڌو ماٿريءَ جي ڀيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو؛ ۽ حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد جي ويڪرائي ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين درياهه سان گوني ڪنڊ ٺاهيندي، ڪيتريون به مايون ڪبيون، ته ڪٿي به سنڌو ماٿريءَ جي ويگر سٺ ميلن کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سيلاب د کوٽر ولايت د وٽپور ولسوالۍ په يوه روشن فکړه پښتنه کورنۍ کې له نن نه ۲۵ کاله مخکې دې نړۍ ته سترگې پرانېستي. کله چې افغانان جگړو وځپل او دې ته يې اړ کړل، څو د سر پنا لپاره له هېواده بهر لاړ شي، د سېلاب پلار هم دې ته اړ شو چې گاونډي هېواد پاکستان ته کډه وکړي. د ورتکوب خاپوړي يې يې هلته وکړي او له هغې وروسته، يې پلار د يو ښه را تلونکي د جوړولو په خاطر په يو ښونځي کې ورته داخله واخيسته. کله چې د ښونځي په لومړي پړاوه ووت يعنې د منځنۍ ښونځۍ يې پيل شو، ورسره يې په ښونځي کې د معارف پېژندې، سايېنټي، او داسې نورې ترانې، نغونته او د نورو شاعرانو شعرونه به يې د سټيج په سر ويلې. کله نا کله به يې د سټيج نطايي هم کوله، چې د ښي کارگرديگي له امله يې ښوونکوي د يو تکړه او با استعداد شاکر په سترگو ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسين سيلاب په د ترانې په گروپ کې لا پرمختگ وکړ، د ترانې سرچين او له هغې وروسته د ټول سټيج کنترولوونکی او جوړوونکی شو. له هغه وخته يې دې شعر له لوستلو سره ډېره مينه پېدا شوه، د ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به يې لوستل او خوند به يې ترې اخيسته. نه همدې ترتيب يې ښونځی تر دولسم ټولگي پورې ورساوه او د فراغت سند يې تر لاسه کړ. کله چې بېرته خپل گران هېواد افغانستان ته را ستانه شول، د پخوا په څېر يې له شعر او شاعري سره مينه وه، د سندرو اورېدلو ته به يې هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره يې په رسنيو کې کار پيل کړ. د نورو کارنو ترڅنگ يې ځينې تفريحي څېړونې او ورسره يې د شعرونو په ديکلوমে کولو کې هم ونډه اخيسته. د شعر په ديکلومه کولو کې ډېره ښه وړتيا لري، خدای ج ورته د ښي څېرې سره ښکلي خواني او ښکلی اواز هم ورگړی، چې د اواز او ليدلو مينه والو يې خورا زيات دي. له همدې خايه وو چې د شعر او شاعري ډگر ته يې را ودانگل، ډېرې شعرونه او غزلې يې وليکلې، خو په وينا يې زړه يې پرې اوبه نه دې څښلې، څو يې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب کړي. خو اراده لري چې په راتلونکي کې به ضرور چاپ شوي اثار ولري، يوازې دومره وخت پاتې چې خپل شعرونه د شعر په ټکر کې وتلي او تل شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوي د خوښې مطابق به انتخاب کوي، لوستونکو او مينه والو ته به يې وړاندې کوي. د تلویزيون په پرده ډېر ځله د شعر په ديکلومه کولو، او نورو تفريحي څېړونو په وړاندې کولو سره ليدل شوی. له اکټ کاري سره يې ځانگړې مينه وه، چې دې مينې او علاقې تر دې را ورساوه، چې بايد په راتلونکي کې په فلمو نو او ډرامو کې هم کار پيل کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له فلمي ستورو او د هغوي له حرکتونو سره يې زړه پورې توب خورا زيات وو، همېشه به يې هڅه کوله لا ځانه سره داسې اکتونه وکړي، څو په دې مطمئن شي، چې کولای شي په فلمونو او ډرامو کې هم کارو کړي، ليدونکو او ننداره کوونکو ته ځان د يو تکړه اکتږ په بڼه رو وپېژني نه يوازې فلمونو او سريالونو سره مينه يې وه ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دې ته و هاخواوه، چې بالاخره د فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادو الو ته د وخت انځورونه روښانه کړي او د خلاصې لارې چارې يې ورته په گوته کړي. سيلاب له دې وروسته په پېښور کې د يوه ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار کولو او شونېنگ پايلې يې تر ډېره ورته مشېتې وې، د ليدونکو لخوا ورته د ستاينې صحنه څرگنده شوه، ښه به جوړت سره يې وويل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې هېڅ څنډ نه کوم. د ملاله او سوره په نامه يې په دوه تلویزيوني سريالونو کې کار کړی، په ليدو يې په مينه والو کې خورا زيات والې را غلۍ. له دې وروسته يې د ښه کار په پايله دا ورته څرگنده شوه چې اوس کولای شي په هر ډول فلم کې هره صحنه چې وړک ول کيږي په برياليتوب سره يې تر سره کړي، نه يوازې دا چې په سمه توگه به يې ترسره کړي وي. ورسره به د مينه والو لخوا ډېر وستايل شي. اباسين سيلاب وايي تر اوسه د افغانستان د سينمائي فلمونو لپاره هېڅ کار نه دی شوی، سيلاب هيله لري څو په را تلونکي کې د خپل هېواد سينما ته هم پام وکړي، څو د نورهموادونو په شان زموږ د فلم هنر هم وده وکړي. اباسين سيلاب چې غواړي يو تکړه او مشهور فلمي ستوری شي، د تلویزيوني سريالونو سره زياته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په سينمائي فلمونو کې لوبېدل څو ورته د خوب رښتيا کېدل ښکاري او هڅه کوي، څو په هر قيمت چې وي په سينمائي فلم کې د يو غوره اکتږ په بڼه کار وکړي. په را تلونکي نژدې وخت کې به په دې وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم سينمائي فلمونه جوړ کړي. سيلاب په دې هڅه کې دی چې ځنگه وکولای شي، د افغانستان سينما ته وده ور کړي. او په را تلونکي کې په افغانستان کې د ښه سينمائي فلمونو ننداره کول پيل او ډېر مينه والو را پيدا کړي. د نومړي د خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شارواخان او په پښتو فلمونو کې، جهانگير خان په گوته کوي. د هغوی ټول اکتونه ورته په زړه پورې دي، کله يې چې نوى فلم را شي د دوی په خاطر يې ضرور گوري، خوند او پند ترې اخلي. او کولای شي په ډېر کم وخت حتی په يوځل ليدو هم د دوی تقليد له ځانه

سرە وکړي. خو اباسين سېلاب وايي. دا يې يو لوی ارمان دی چې په فلمي نړۍ کې د ستوري په شان وځلېږي او مينه وال يې د اوس په پرتله لا زيات شي. ورسره د تمثيل په بارک کې هم ډېره خوشبينې نښې او وايي: که وشول په را تلونکي وخت کې به د خپل تمثيل کولوو ته لا ډېر وخت وکړي. سېلاب اوس په شمشاد تلويزيون کې ځينې تفرحي خپرونې په مخ وړي، چې زياته برخه يې په کې د تمثيل گول دي، او دی هم له تمثيل کولو سره ډېره مينه لري، د داسې تمثيل کولو وړتيا لري چې ډيرې تمثيل کونکي او د د تمثيل مينه وال به يې ځای و نه نيسي. په اوس وختو کې يې ډېر وخت تمثيل ته ورکړی. نه يوازې تمثيل او فلم جوړلو سره مينه او علاقه لري، ورسره د گڼ شمېر شاعرانو ښکلي نظمونه غزلې او شعرونه هم ډېکلمه کوي، چې په دې سره يې لا د اواز مينه والو په څو برابره زيات شوي، تل هڅه کوي داسې انتخاب وکړي، چې له احساس ډگ پيغام ولري، تر ډېره يې خلک خوښ کړي، لومړی پرې د ده او بيا د اورېدونکو او مينه والو زړه پرې اوږه وځنېي. د شعر په ټوله مانا، ترڅ او ډيزاين غور کوي. ښه په شوق يې له ځانه سره په څو څو ځله تکراروي، کله چې په دې وپوهېږي چې اوس يې اورېدونکي د زړه له تله خوښوي، يو ډول اثر پرې کولای شي. مخکې له دې چې انتخاب يې کړي، له هغه شاعرانو ملگرو سره پرې مشورې کوي، چې په شعر او شعاري ډېر ښه پوهېږي، د هغوی په انتخاب او بيا يې د ويلو ترڅ په خپله روته برابروي. په داسې انداز يې وايي لکه څرنگه چې د شعر له لوستلو سره ښايي. ډېر زيات شعرونه يې ډېکلمه کړي، چې اختر په نامه ډېکلمه کړی شوی شعر يې ډېر زړه جړبونکی، او د دې د ښې وړتيا ثابونکی دی. د دې شعر ډېکلمې په مينه والو او اورېدونکو څه بيل شان اغېز وکړ، ډېريو خلکو د يو رېښتنې صحنې ليدل انځورول، او خورا مينه يې ورسره پېده کړه. دېته ورته ډېر نور شعرونه يې هم په ډېر لوړ او مناسب انداز سره ډېکلمه کړي، چې د هر يو خوند يې د يو بل په پرتله زيات دی. د خلکو په زړونو کې يې ځای نيولی او د بيا ځل اورېدو لېوالتيا يې نښي. همدا دی چې ډېری شاعران د افغانستان جنگ له اباسين نه مشر کښي او بيا وايي چې: دی په ښه طريقه کولای شي، د تېرو بېداسنو وختونو انځورنه مينه والو ته په شه شان سره وړاندې کړي، دا ورته وښايي چې دغې ناخوالو افغانان څنگه کړولي، ورسره دا هم ورته ښايي، چې څنگه کولای شو دې جنگ جگړو ته د پای ټکی کېږدو، او سوله را ولي. لکه مخکې چې مو يادونه وکړه، اباسين سېلاب هم فلمي ستوری دی ورسره يو تکړه سندرغاړی هم دی، د سندرو ويلو پوره وړتيا لري؛ خو دا چې تر اوسه يې ډېرې کمې سندرې ويلي، علت يې د وخت نشتوالو ښي. دا چې په رستنيو کې هم کار کوي ورسره شاعر او ډېکلمه کونکی هم دی، نه شي کولای په يو وخت کې ټول کارونه سرته ورسوي، که څه هم محلوېشت به يې ورته طريحه کړی وي. خو وايي چې د رسمي چارو د زياتېدو له امله د سندرو ويلو ته لاس رسو نه شي کولای. ځوان شاعر طاهر شرر صابې يو ښکلې غزل يې په خپل خوږ اواز او د موسيقۍ په ساز او سرور سره، پوښلي اورېدونکو ته وړاندې کړه. د سندرو په هنر کې همدا سندره وه چې سېلاب يې په يو ستر شهوت ونازاوه. دا غزل چې شرر صيب: په کوم انداز ليکلی او څه انځور يې پکې نغښتې، سېلاب بيا اورېدونکو ته داسې روښان کړی، چې په همغه انداز چې شاعر به غوښتل زمزمه کړی. چې مطلقه يې داسې ده، ځواني دې رانه وخوړه لوبنگه ځوانيمرگه غنم غونډي رېبې مې رنگه بنگه ځوانيمرگه کله چې خلکو دا سندره واورېده په زړه کې يې د اباسين سېلاب د دې هنر د پرمختگ لپاره هيلې زياتې شوې، داسې را تونکی يې ورته انتخاباوه چې نوموړی به په ډېرو سندرو غاړو کې د غوره سندرغاړي لقب خپل کړي. شاعران او هنر مندان يې د دې لومړي قدم په اخيستو ډاډ ورکوي، که دی لا د خپل دې هنر ته وخت ورکړي، بې له شکه چې هنر به يې وده کوي، پرمختگ به کوي. او خپلو اهدافو ته په ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب چې يې د دې هنر په اړه ليدلی وي، تر ډېره به يې تعبير ته ورزنډي شي، حتی پوره به شي. اباسين سېلاب ۲۵ کاله عمر لري، اوس لا نوی ځوان دی، واده يې نه دی کړی؛ خو بيا هم په خپل هنر کې د پرمختگ لپاره يې پلار او وروڼه ډاډگېرته ورکوي او تشويقوي يې.

نه‌وژړؤ مصلحت‌م‌زئنگ ئېسئل نه‌ننه‌ئؤى بايرمى، نه‌بښت بايرمى، نه‌مگه بايرمى، نه‌نهرىکەت بايرمى، نه‌ده‌بښات – سه‌ننه‌ت بايرمى قاتارلق کؤپ مه‌نېلک مه‌ده‌نښت بايرمى بولؤش سؤپتى بښلن، نه‌گ قەدمىي شجتمانى مه‌ده‌نښت هادسسى هېسابلښدؤ. ئؤ دؤنيادا مىلاد، قؤربان هېيت، چاغان قاتارىدا سائىلدىغان ئؤت چوگ بايرامىنگ بىرمدؤر.

نه‌وژړؤ بايرمىمنىنگ ئىران ۋه ئوران دىبارلىرىدا بېگى يىل بايرمى سؤپتىمده ئؤتکوزلؤؤلقتمىنغا 2600 يىلدىن ئاشقان بولؤپ، بؤ بايرامى ئؤتکوزىدىغان مىللەتلەرنىگ ئوپؤسى هازىر 400 مىليوندىن ئاشىدؤ. نورؤز بايرمى ئؤتکوزىدىغان مىللەتلەرده شه‌کىلله‌نگەن نورؤز مه‌ده‌نښتى ئاشؤ مىللەتلەرنىگ ماددىي مه‌ده‌نىيلىک بښلن مه‌نئؤى مه‌ده‌نىيلىكىنىنگ تەرەققىياتىغا ئۆرنکه بولؤپ که‌لمە‌کته.

ئېلىمىزده قەدىمىي ۋه نه‌ننه‌ئؤى مىللىي بايراملارنىگ بىرى بولغان نورؤز بايرمىنى ئؤتکوزؤش ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېک، تاتار، تاجىک قاتارلىق قەدىمىي مىللەتلەرگه ئورتاقئؤر.

نه‌جىدادلىرىمىز قۇياش ئېتىقادچىلىقى ده‌ؤرىده، ‹‹ قۇياش هارؤندا ئولئۇرغان شلاھ بىزگه كۆرؤندىغىنى هارؤنىنىگ چاقى. شلاھ كۆندؤزى ئاسماندا مېڭىپ يەرنى يورؤتسا، كېچىسى يەرنىگ تېگى بښلن يەرنىگ يە‌نه بىر چېتىگه ئۆتىدؤ. ئؤ يەر تېگىدىن ئۆتكۈچە جىن – ئالئاستىلار بښلن ئېلىشىپ، جىگ قىلىدؤ›› دېگەن نه‌پسانىگه شىشه‌نگەن ۋه كېچىسى گؤلخان يېقىپ، قۇياشنىگ كۆتۈرؤلۈشىنى تىلەپ گؤلخاننى دائىره قىلىپ ئۆسسؤل ئويناپ، ئىبادەت قىلغان. كېيىن ئىبادەت ۋاقتىنى تەدرىجىي قىسقارتىپ، 3 – ئاينىگ 21 – كۈنى، يە‌نى كېچە بښلن كۆندؤز ته‌گئشىدىغان كۈنگه توغرىلىغان. شۇنىگ بښلن، نه‌ننه‌ئؤى نورؤز بايرمى شه‌كىللەنگەن.

نه‌وژړؤ بېگى يىل بايرىمىمدؤر. نه‌جىدادلىرىمىز نورؤزنى قۇتلؤق كۈن، دەپ بىلىپ، زور ته‌نته‌نه بښلن ئؤتکوزؤشكه ئادەتله‌نگەن. نورؤزنىگ كىرىش ۋاقتى شه‌مىسىيە كالېندارى بويىچە يىل ئاخىرلىشىپ، بېگى يىل كىرگەن كۈنگه، مىلادى كالېندارى بويىچە 3 – ئاينىگ 21 – كۈنى، يە‌نى، كۈن بښلن ئون ته‌گله‌شكەن كۈنگه توغرا كېلىدؤ. شۇگ، نه‌جىدادلىرىمىز بؤ كۈننى يىل بېشى قىلىپ تاللاپ، ئۇنىنگغا نورؤز (بېگى كۈن، يىل بېگئلانغان كۈن)، دەپ ئات قويغان.

نه‌وژړؤ نه‌ننه‌نه بايرىمىمدؤر. كىشىلەر باهار په‌لىسگه ئۇلىشىپ، ئوؤغا چىقىش، مال – ۋارانلىرىنى كۆلكەمگه كۆچۈرۈش، تېرىقچىلىققا كىرىشىشىن ئاۋۋال ئش – ئوقلىنىگه ئوگۇشلؤق، يەركەت، ئۆرمۈشىغا ئاساپىشلىق، بەخت تىلەپ بؤ بايرامىنى ته‌نته‌نىلىك ئؤتکوزؤشكه ئادەتله‌نگەن.

نه‌وژړؤ ته‌بښت ۋه گۈزه‌لىلك بايرىمىمدؤر. بؤ ته‌بښت قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ جانلىنىشقا باشلىغان، نه‌گىز سۈيى ئېقىپ تاغ – ئېدىرلار، دەل – دەرەخلەر كۆكرىشكه باشلىغان، كىشىلەرگه بېگى ھاياتلىق ئۈمىدى بەخش ئېتىلگەن مەزگىلىدؤر. شۇگ، نورؤز بايرمى ئؤتکوزىدىغان مىللەتلەرده ته‌بښتتىن زوقلىنىش، ته‌بښتتى سۈيۈش، ته‌بښتتى گۈزه‌للەشتۈرۈش ئۈچۈن ته‌تىيازلىق كۈچەت كىتىپ ئورمان سىنا قىلىش ئادىتى شه‌كىللەنگەن.

نه‌وژړؤ ته‌مگەك بايرىمىمدؤر. نورؤزدا ئاۋام سه‌پەرۋەر قىلىنىپ، ئېتىز – ئېرىقلار، باغلار، يوللار، هوپلا – ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدؤ، ته‌تىيازلىق تېرىلغۇغا ئوتۇش قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش ته‌مگىكى نه‌ۋجىگه چىقىدؤ.

نه‌وژړؤ ته‌نهرىكەت بايرىمىمدؤر. نورؤز كۈنى كه‌گرى مەيدانلاردا په‌لۋانلار چېلىشىشقا چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىگ باتۈرلۇقى ۋه مەردلىكىنى سىنسا، دىللاردا چە‌ۋەندازلار په‌يگه، ئوغلاق تارتىشىشقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنى كۆز – كۆز قىلىشىدؤ؛ دارۋازلار مۇئەللەققە تارتىلغان دارغا چىقىپ، ماھارەت كۆرسەتسە، باقمىچىلار ياكى يۇرت كاتىنلىرى قوچقار، خوراز ۋه كه‌گلك سوقۇشتۈرۈش، نىت تاللاشتۈرۈش قاتارلىق جاندارلار ئويۇنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىگ كۆگلىنى ئاچىدؤ.

نورؤز نه‌ده‌بښات – سه‌ننه‌ت بايرىمىمدؤر. نورؤز كۈنى يە‌نته ياشتىن يە‌تمىش ياشقىچە بولغانلارنىگ هەممىسى بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت – مەهەللە بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا نورؤزغا ئاتاپ ته‌تىيارلىغان ھەرخىل ئويۇنلارنى ئوينايدؤ. شائىرلار نورؤزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ، مۇئاللىفە

قىلىشىدۇ. ئەلنەغمىچىلەر ‹‹ ئون ئىككى مۇقام›› كۈيلىرى، خەلق تاختىلىرىنى ياڭرىتىپ، سەھرا – دالىنى بايرام خۇشاللىقىغا چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئۇسسۇل ئۇيىنلايدىغانلىكى ئادەم بەس – بەستە ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز نامان – ئېسەنلىكنى، سالامەتلىكنى، مەمۇرچىلىق، ئاسايىشلىقنى، شىناقلىق، ئۈملۈكنى تەشەببۇس قىلىدىغان، ماھىر چەۋەندازلارنى، ئىلھامى قايناپ تۇرىدىغان شائىر – قوشاقچىلارنى تاللايدىغان، باھالايدىغان، ناخشا – مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە قىزىقچىلىقلار بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان، يېڭىلىقلارنى كۆرەك قىلىدىغان، مۇقىملىقنى قوغداپ، ۋەتەنپەرۋەرلىكنى تۇرغىتىدىغان، كىشىلەرنى ئىلىم – مەرىپەتكە ئۈندەپ، ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان، يىل بېشىدا خۇشاللىق بىلەن كۈچ – ئىلھام توپلاپ، ئىشقا پۇختا ئاتلىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى ھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ كۈن ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۋاتىدۇ.

19 – ئەسىردىلا ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن "يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر شۇنداق دەپ ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان ، قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن ياۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلا جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە يۇنان روما ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سىماچىيەن (مىلادىدىن 145 – يىل بۇرۇن تۇغۇلغان) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە ھەققىدە قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 – يىلى تۇغۇلۇپ 92 – يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى يىلنامىسى غەربىي رايون ھەققىدە قىسسە" بابلىرىنى يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن غەربىي رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن (مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن بىر قېتىم)مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات جاڭ چيەننىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ (مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى چاغدىن ئارتىپ مىلادىنىڭ 220 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)پادىشاھى خەن ۋۇدېڭا (مىلادىدىن 140 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاغغىچە پادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتىدىن پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ قەدىمكى تارىخى يىلنامىلىرىغا ئاساسلانغاندا ، دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە شىمالى يول دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى چاڭئەن (ھازىرقى شىتەن)دىن غەربتىكى روما ئىمپېرىيىسىگە بارىدىغان يول كەسۋىدىكى خېشى گاردېۋرى ئارقىلىق داشانا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ. داشاناتىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ، يول ئىككى ئاچىغا بۆلۈنىدۇ،بۇ ئاچا يولىنىڭ بىرى داشاناتىڭ غەربىي شىمالىدىكى لولان ئارقىلىق لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى بويلاپ خوتەنگەبارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي شىمالغا قاراپ ماڭغاندا ياركەندكە بارىدۇ. ئاندىن كېيىن پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئاغانىستاندىكى بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ.بۇ يەردىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىران ، ئىراق ئارقىلىق بۇئاستانغا بارغىلى بولىدۇ،مانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا بۆلۈنگەن يولىنىڭ يەنە بىرى لولاننىڭ شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ غەربكە ماڭغاندا قارا شەھەر ، كۇچار ، ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، سوغدى ، خارەزمى (ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئالتايلاز مەملىكىتىگە (كاسپى دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ، جەنۇپقا قاراپ مېڭىپ شىرانغا ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسوپوتامىيە (ئىراقتىكى دىجلى ۋە فىرات ۋادىسى) ئارقىلىق بۇئاستانغا بارىدۇ. بۇ يول – شىمالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا ئىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى تۈگۈنلىرى ھونلار دەۋرىدىن ئارتىپ (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا ، ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشىيەن ، جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى (ئىقتىسادى ، مەدىنى ، سىياسىي ئالاقىلارنى) ياغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا ھونلار ، تۈركلەر ، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن. خەلقئارا سودا يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھۇنلار ئارىسىدا ، تۈركلەر بىلەن ئىران ئارىسىدا ،ئۇيغۇرلار بىلەن تىبەت خانلىقى ئارىسىدا ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش يولىغا قايىى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا كىرگۈزگەندىن تاشقىرى ، سىياسى جەھەتتىمۇئۆزىنىڭ ئەسىرىنى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. يۇنان يازغۇچىلىرى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە ئەھمىيەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان يىپەك ماللار (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) بۇئاستانغا ، رومغا ئېلىپ بېرىلاتتى. رومالىقلار يازغانسىرى يىپەك ماللارنى ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان بۇئانلىق چوڭ سودىگەر مانىسنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن ياللاپ ئالغان سودا گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى ئەكشۈرۈپ چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىيۇس (مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە مانىس ئىگىلىگەن ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تونۇشۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى كللاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 – ئەسىرىدە ياشىغان) مارتىيوس بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەنىدى : پىتولمىنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ، ئىراق (مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ،ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ ئاشى مۇنار (بۇ ئاشى مۇنار تاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرسىلەر ئىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ ، يىپەك ئىلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى پىتولمىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولىغا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار ھونلار دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن ئارتىپ مىلادىنىڭ 216 – يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 – يىلىدىن 745 – يىلىغىچە) شەرقتىن غەربكە بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ "سۈي سۇلالىسى يىلنامىسى ، پېچۈي ھەققىدە قىسسە" دىمۇ مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ يىلنامىغا كۆرە دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان يول ئۈچ تارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە يىلنامىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 – يىلىدىن 612 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى ياڭدېنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 – يىلىدىن 618 – يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ھازىرقى كەنسۇدىكى چاڭئىغا كېلىپ جۇڭگو بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. مانا شۇ مۇھىم تەھۋالىنى ھېساپقا ئالغان ياڭدى پىچۈي ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپنىڭ سودا ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان. پىچۈي چاڭئىغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ غەربىي رىيوندىكى (تارىمقىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيانى ، كەڭ مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي تۈركىستاندىن ئارتىپ ياۋروپاغىچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)دۆلەتلەردە ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ ئۆرپ – ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ دۆلىتىدىكى يوللار ، تاغلار ، دەريالار ، خەتەرلىك ئۆتكەللەر (يول ئۆتكەللىرى) توغرىسىدا مەمۇمات توپلىغان. پىچۈي توپلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ "غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئۈچ جىلدلىق ئەسەر يازغان. مانا شۇ ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن : "داشاتادىن غەربكە قاراپ مېڭىپ

كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا كىرىشىدە ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى شامالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل ، بارىكۆل ، تۇرالار (ئۇيغۇرلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ياشايدىغان جايلار (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن ئارتىپ ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ ،ئا) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ ئالدى دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىگە ، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى ئوتتۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول – تۇرپان ، قاراشەھەر ، كۇچار ، قەشقەر ئارقىلىق ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە قاراپ ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، تاشكەنت ، سەمەرقەنت ، كىيېۋ ، بۇخارا ، مەۋرىدىن ئۆتۈپ ئىران ئارقىلىق كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان ، خوتەن ، قاغالىق ، تاشقورغاندىن ئۆتۈپ پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا) توخارستان (ئافغانىستان) ، ئىپپاتلىت (ھازىرقى پاكىستان ، شىمالى ھىندىستان) ، بامىيان (ئافغانىستاندا) ، كىيود (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا) ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى ماڭىدىغان يوللىرى بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان غەربىي رايونغا بارىدىغان يوللارنىڭ دەرۋازىسى بولۇپ ، داشاتا بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل". پىچوۋى تەسۋىرلىگەن يوللار ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 – 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ ، بۇ يوللار غەربىدە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ پايتەختى كونستانتىنوپول (ھازىرقى ئىستانبۇل) دىن ئارتىپ شەرقتە كۆرسىگىچە (ھازىرقى چاۋشيەنگىچە) بارىدىغان يول ئىدى. پىچوۋىنىڭ "غەربىي رىيونددا يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ، ئوتتۇرا ، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى لېنىنىسى ۋە تۈگۈنلىرى بولغان رايونلار (كاسپى دېڭىزىنىڭ شەرقىي ۋە شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايلار ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ئافغانىستان ، تارىم ئويمانلىقى ، جۇڭغار ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە بولۇپ ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ خوجايىتى ئىدى.

2. شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا[تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۈتۈرۈپ چىقىپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇشنىڭ ئۇرغىنى شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى)نىڭ ئېلىپ كەلگەنلىكى ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە پىلىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ رىۋايەتلەرنى راستقا ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلار رەت قىلىشلى بولمايدىغان تارىخى پاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇشنىڭ ئۇرغىنى مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىچايا جاۋا (بۇ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ بۇددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن ، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان دىيىشىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى ، جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر بۇددىست شۇەنجاڭ (مىلادىنىڭ 602 – يىلى تۇغۇلۇچ 667 – يىلى ئۆلگەن)نىڭ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۇەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19 يىل (مىلادىنىڭ 627 – يىلىدىن 645 – يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ لوياڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ھىندىستاندا كۆرگەن – بىلگەن ، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىنىپ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىيەنجى دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .

"ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسەرگە شۇەنجاڭنىڭ ئېيتىپ بېرىشى بويىچە (ھىندى ، تىبەت رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىچايا جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش كىيىمنىڭ ئىچىگە پىلە قۇرۇشنىڭ ئۇرۇقىنى يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش. چېگرادىكىلەر مەلىكىنىڭ باش كىيىمىنى تەكشۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمىغان. مەلىكە خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن پىلىنى ئۆستۈرگەن. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇقلارنى كۆيدۈرۈۋېتەيلى ، بولمىسا ئۇ ئەجدىراغا ئايلىنىشى مۇمكىن ، دەيدۇ. ئەمما مەلىكە پىلە قۇرۇشنى يوشۇرۇن ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ ئۇنىڭدىن چىققان يىپەك تىنى شايبى – دۇردۇن توقۇپ ، كىيىم – كېچەك ئىككىپ كىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن خوتەن خانى پىلە قۇرۇشنى ئۆستۈرۈشكە يول قويۇپتۇ.

بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن مىلادىنىڭ 440 – يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق قىلىنغان (بولغان) شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) پىلە قۇرۇشنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىمى ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ، ياۋرۇپادىكى رومالىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان يىپەك ماللارنى ئەتىۋالاپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم – كېچەك كىيەنلىكىنى ، شۇ چاغلاردا تېخى جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك ماللارنى بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە پىلە قۇرۇشنىڭ ئۇرۇقىنى شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىش لازىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى يالغان رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغلاردا رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرىنى تېخى بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن چاغدا ، ئەڭ دەسلەپ قايسى خەلقلەر توقىغان يىپەك ماللارنى بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ ماللاردىن كىيىم – كېچەك كىيىگەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن كىتىئاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن) ، سىترا بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ مىلادىنىڭ 24 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، خوبىلىتوس ۋىيگىلى مارۇ (مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، روما تارىخچىسى فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، فىلىپپى (مىلادىنىڭ 23 – يىلى تۇغۇلۇپ 79 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، كىلاۋدى پىتولىمى (مىلادىنىڭ 2 – ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدە تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى (خوتەننى ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا "سىرىسلار دۆلىتى""(يىپەك دۆلىتى)" دەپ يېزىشقان.

ياۋرۇپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى ("سىرىسلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن. يۇنان ئالىمى كىتىئاس بولۇپ ، ئۇ مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سىرىسلار دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.

يۇنان ئالىملىرىدىن سىتىرابون "ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) ئۇلۇغ ئىستىلاچى ئالىكاندىر ماكىدونىكى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەينى)نىڭ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى ئۆتىنكىس پىتوسنىڭ خاتىرىسىدىن پايدىلانغان. ھىندىستانغا كەلگەن ئۆتىنكىس پىتوس ئۆزى يازغان خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تارىم ئويمانلىقىنى "سىرىسلار دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") دەپ يازغان. "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا يۇنان ۋە روما يازغۇچىلىرى ئىچىدىن مىلا ، پىلىپپى ، ماركسىللىتوس ، پىتولىمى قاتارلىقلارنىڭ بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىراق ۋە ئېنىقراق.

روما يازغۇچىسى مىلا "مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە ھىندىلار ، سىرىسلار ، سىتىسلىكلەرۋ ياشايدۇ. ھىندىلار بولسا چەتئۇندا ، سىتىسلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا ، سىرىسلار بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ (سىتىسلىكلەر بىلەن ھىندىلار – ئا) ئوتتۇرا قىسمىدا ياشايدۇ... سىرىسلار دۇنيادا

تەڭدىشى تېپىلمايدىغان سەمىمى ، سادىق ئادەملەر ، ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ ، سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ " [1]دەپ يازىدۇ. مىلانىڭ سىرسىلىقلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى. ئەمەلىيەتتە دەلمۇدەل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا ، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم نۇقتا بار. (1)مىلا ئېيتقاندەك ، مىندىستان سىرسىلىقلار (ئۇيغۇرلار – ئا)نىڭ يۇرتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. [2] مىلا "سىرسىلىقلار سودا قىلغاندا ، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ ، كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركى خەلقلەردە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن "تىلىسز سۇدا"نى كۆرسىتىدۇ.[3] مىلا "سىرسىلىقلار مالنى قۇملۇققا قويىدۇ " دەيدۇ. مىلا ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى قۇملۇق – چۆلىنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى تېررىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددى ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ.

تەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىنى "تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرسى دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى مىلا بەرگەن مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات بېرىدۇ. پىلىنى مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرسىلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر.... ئۇلار كىمخاب ، ئاۋاق – دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ.... سىرسىلىقلار مۇلاھىم ، تارىتچاق كېلىدۇ."[4]پىلىنى يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرسىلىقلار ، بوي – تۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئېگىز ، چاچلىرى قىزىل ، كۆزلىرى كۆك ، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. چەتتىن بارغانلار ، ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەتتىن بارغانلار ، ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى قىرغىقىغا ئېلىپ بېرىپ ، سىرسىلىقلارنىڭ ماللىرىنىڭ يېنىغا قويىدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا بويىچە مال ئالماشتۇرۇلىدۇ."[5]پىلىنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا ، سىرسىلىقلارنىڭ يىپەك ماللىرى روماغا ئېلىپ بېرىلىپ سېتىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلىنىنىڭ ، سىرسىلىقلارنىڭ ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىگە. بۇ ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك ئېرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. جۇڭگونىڭ قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ ، ئېرقى جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا بەكمۇ يېقىن بولغان ئۇيغۇرلارنى "كۆك كۆز ، قىزىل چاچ" [6]دەپ يازغان بولسا ، قىرغىزلارنى "چىرايى ئاق سۈزۈك ، قىزىل چاچ ، كۆزلىرى كۆك" [7]دەپ يازغان. پىلىنىنى ، رىم ئات سۆڭەكلىرىنىڭ نەيشى – ئىشرەت ، كەيپ – ساپاغا بېرىلىپ تۇرمۇشتا چىرىگىلىشىپ ، بايلىقلارنى ھەددىدىن ئارتۇق بىرۇپ – چېچىپ ، ئەخلاقى جەھەتتە بەكمۇ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى ، ئۇلارنىڭ كىيىدىغان كىيىملىرىنىڭ سىرسىلەر دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاب ئاۋار – دۇردۇنلاردىن ئىكىلىدىغانلىقى ، سىرسىلار دۆلىتىدىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ئۈچۈن رىم ئىللالىرىنىڭ (تالىئون پۇللىرىنىڭ – ئا) سىرسىلىقلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا ھەسرەتلىنىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "دۆلىتىمىڭ ئىللالىرىدىن ھىندىستان سىرسىلار دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ھەر يىلى ئاز دېگەندە يۈز مىليون سىتىر كىيىس (رىم ئىللاسى) ئېتىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇللار ، دۆلىتىمىدىكى ئەرلەر بىلەن ئاياللار (ئاق سۆڭەكلەرنى دىمەكچى)نىڭ بۇزۇپ – چېچىپ خەجلىشى ئۈچۈن كېلىدۇ."[8]پىلىنىنىڭ "تەبىئەت تارىخى"دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا ، روما ئاق سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ نەيشى – ئىشرەت ، كەيپ – ساپالنى تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان يىپەك ماللارنى سىرسىلىقلاردىن ئالغان بولسا ، دورا – دەرەمەك ، ئۈنچە – باقۇتلارنى ھىندىستاندىن ، مەرۋايىتلارنى ئەرەبىستاندىن ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەر يىلى روما پۇلىدىن يۈز مىليون سىيىستىرىكىيى (رىم ئىللاسى) روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرسىلىقلاردىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ، ھىندىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن ئالىدىغان دورا – دەرەمەك ، ئۈنچە – ياقۇت ، مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان. يۈنان ئالىمى كىلاۋدى پېتۇلىيىمى "جۇغراپىيە" ناملىق ئەسىرىدە ، سىرسىلار دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى) نىڭ تەبىئى شارائىتى ، قانداق خەلقلەر ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : " سىرسىلار دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى سىستىيە بولۇپ ، ئۇ ئىمماۋىس [9]ئېغىنىڭ سىرتىدا ، شىمالى چېگرىسى ئامسىز يەر.... شەرقى چېگرىسىمۇ ئامسىز يەر. .... جەنۇبىي بولسا ، ھىندىستاندىكى گانگى دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ." [10]پېتۇلىيىمى ، سىرسىلار دۆلىتىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرسىلار دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى.... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس ( ) دەرياسى بولۇپ ، ئۇ ئاۋاتخانىستان ۋە ئامسىران ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ ئىككىنچىسى ياۋىس دەرياسى بولۇپ ، ئۇگاسيان ( ) ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ.[11] يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى ، كېيىنكىسى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.

پىتولىمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىتولىمىنىڭ ئۇيغۇرداس دېگىنى ، دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خالاس. يۇنان ئالىمى ماركسىللىنوس (مىلادىنىڭ 380 – يىلى ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا : "شەرققە سىرسىلەر ئېلى بار ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش سوزۇلۇپ تەبىئى توسۇقنى شەكىللەندۈرىدۇ. سىرىلىقلار شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ يېرى تەكشى ، كەڭئاشا ۋە باي. غەربتە سىستىيە بىلەن چېگرالىنىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن ئىبارەت ئىككى تەرىپى چۆللۈك ، تاغلىرىنىڭ ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن پاسىر تاغلىرى كۆزدە تۇتۇلسا كېرەك) پىل بويى قار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگرىسى ھىندى ۋە گانگى دەرياسىغىچە بارىدۇ.... تاغلىرىنىڭ ھەممىسى ئېگىز ، يۇللىرى تىك قىيالىق ئەگرى – بۆگرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك ، ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە ياۋىس دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا ئاقىدۇ.... سىرسىلەر تىچ ياشايدۇ. ھەربىي قورال – ياراق ئۆتمەيدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇلاھىم ، ياۋاش ، قوشنا دۆلەتلەرنى پاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل ، ھاۋاسى ساپ ، پاكىز ، ئاسماندا بۇلۇت كۆپ بولمايدۇ. قاتتىق بوران چىقمايدۇ. ئورمانلىق ئىنتايىن كۆپ ، ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى كۆرگىلى بولمايدۇ."[12]مارسىللىنوس يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرسىلىقلار ئاددى – ساددا ياشاشقا ئادەتلەنگەن. ئۇلار خالى جايىدا ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش – كېلىش قىلىشنى ئانچە ياقتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك ياكى باشقا مال ئالغىلى بارسا ، كۆزلىرى بىلەن بىر – بىرىگە بېقىشنىلا باھاسىنى توختىتىدۇ. گەپلەشمەيدۇ ، ئۇلارنىڭ يەر بايلىقى مول ، باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ "[13]يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن تۆۋەندىكى خۇلاسىنى چىقىرىش مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئېلىنى ، يىپەك ئىلى (سىرسىلەر ئېلى) دەپ ئاتىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئى شارائىتى (تاغلىرى ، دەريالىرى ، ئورمانلىرى ، چۆللىرى ، ئېقىلىمى) ئۇنىڭغا چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر ھەققىدە ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغلىرىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستىمال قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان خەلقنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ، ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغاندىن تاشقىرى ، ئۇلارنىڭ شەرقى جەھەتتىن قايسى شەرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئەگەر ، سىرسى ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم ئويمانلىقىدا يىپەك كىچىك سانائىتى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ (مىلادىدىن نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلمىغان بولسا ، "جاھاننىڭ مەر – مەر شەھرى" دەپ ئاتالغان رىمدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى سۈپەتلىك يىپەك ماللارغا بولغان ئېھتىياجىنى قاندىيالمايىغان بولاتتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا ، يىپەك توقۇمىچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلار ئاز ئەمەس . شىنجاڭ ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقىدىكى ئارتۇقچىلىقىدىن ئۆگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ. يېقىنقى يىللاردا ، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن 6 - نەسىردە شىنجاڭ ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك توقۇلمىلار قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك توقۇلمىلاردىكى "نەسىپە تەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات شۇ بولغانىكى ، شۇ چاغلاردا تۈز يوللۇق كىمخاپلاردىن تاشقىرى يەنە قىيپاش گۈللۈك ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ مەيدانغا كەلگەن ، ئارقاقتىن بۇ خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن سۇلالىسى ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر يۇڭ توقۇمىچىلىق ھۈنرىدە قوللانغان . ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى (كىمخاپلارنىڭ ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى - ئا) شىنجاڭدىن ئۆگەنگەن بولسا كېرەك." [14] مانا شۇ پاكىت قەدىمكى چاغلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ياكى يۇڭ توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى ، شەرق مەلىكىسى پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق ئىدى" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان مۇنداق بىر پاكىتمۇ بار : يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان تارىختىلۈكك قېزىشلەر ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار ئىچىدە.... مىلادىنىڭ 418 - يىلىدا پىلە قۇرۇتنى ۋە ئۆزىمە دەرىخىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان ھۆججەت ئۇچرىدى." (پادىكارلىق 40 - بەت). مانا بۇ پاكىت ، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى") مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدۇ. قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس ، ھەتتا تۇرپان رايونىدىمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي قىلىناتتى.

يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاشە ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن يالغان رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل - كېسىل رەت قىلىنىشى ، خالاس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغلاردا جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق بولغان مەلىكىلەرنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگونىڭ تارىخىي يىلىنامىلىرىغا ، ئۇيسۇن خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگو تارىخىي يىلىنامىلىرىغا يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 - نەسىرىدە خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى جۇڭگونىڭ تارىخىي يىلىنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت قىلىنىدىغان بولسا ، تارىخىي پاكىتلار بويىچە ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ قىلىنسا ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى ، خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىشلىقىغا ھېچقانداق پانا - سەۋەب يوق. ھونلارنىڭ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا بىرىدىغان خەلقئارا قاتناش بولغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ، جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرى ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش بولى جۇڭگوغا نىسبەتەن گاھ تاقىلىپ ، گاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىنىڭ 87 - يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 - يىلى ، ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا ، مىلادىنىڭ 97 - يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن يىڭ (يۈنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا بارغان. جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى توغرىسىدا بېىم تۈزۈلگەن. تارىخى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا مىلادىنىڭ 120 - يىلى رومالىق بىر سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنىغا كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. مىلادىنىڭ 1660 - يىلى روما ئېمپېراتۇرى ماركۇس ئاۋرېل (مىلادىنىڭ 161 - يىلىدىن 166 - يىلىغىچە ئېمپېراتۇر بولغان) دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى دېڭىزدىن ھىندىچىنىغا چىقىپ ۋېيتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو پادىشاھى خەن خۇئاندى (مىلادىنىڭ 147 - يىلىدىن 167 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) غا پىل چىشى ، كەرەك مۇڭگۇزى ، ياقۇت قاتارلىق سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى تارىخىي پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن تۇراتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى رومالىقلارنىڭ سىرسىلەر ئېلى (يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن تۇراتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان)دىن ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان. رومالىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن تۇراتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئەگەر شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 - يىلىدىن باشلانغان بولسا) رومالىقلارنىڭ سىرسىلەر ئېلى بىلەن تۇراتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن باشلانغان.

پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ ياۋرۇپاغا تارقىلىشى[تەھرىر]

قەدىمكى رىم ئېمپېرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ ، شايى تاۋار ، دۇردۇنلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن روماغا) تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرسىلەر ئىلى)دىن بارغانلىقى ، ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى توغرىسىدا سۈزلەپ ئۆتتۈم. تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە شىنجاڭ ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلاتلىرىدىن بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا ناھايىتى كەڭ مىقياسدا قانات يايدىغان ئىدى. مىلادىنىڭ 624 - يىلى تۇرپان خانلىقى (مىلادىنىڭ 460 - يىلىدىن 640 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ خانى كۆي ئۇنتاي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يابغۇ خاقاننىڭ رۇقسىتىنى ئېلىپ جۇڭگودىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ 618 - يىلىدىن 627 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا - سالاملىرى ئىچىدە شەرقىي رومادىن كەلتۈرۈلگەن كۆچۈكلەر ، قارا تۈلكە مويىنىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر روما بىلەن قىلغان سودىلىرىدا روماننىڭ نەسىللىك ئىتلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ ، بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك رەختلەر ، دۇرا - دەرەمەكلەر ، زىمۇ - زىننەت بۇيۇملىرى ، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسىي سالماقتى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ قالماستىن ، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم خانلىقلىرىدىن سەمەرقەند خانلىقى ، بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627 - يىلىدىن 647 - يىلىغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى ئەۋەتكەن . تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن خانلىقلار بېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى قىلىشتا تۈرك خاقانىنىڭ رۇخسىتىنى ئالاتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر بىلەن ئىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا بولمىغان ھۆكۈمرانلىقنى تالىشىش ۋە خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي روما بىلەن ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى تۇراتقان تۈركلەر ئۈستۈن چىققان.

ھەر يىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم ئىتلىسىغا سىرسىلەر ئېلىدىن يىپەك ماللارنى سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن يېرى چىدىمىغان رىم ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپېراتۇرلىرى) يىلىدىن يىپەك چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان كىمخاپ ، شايىنى ، تاۋار ، دورۇند قاتارلىق يىپەك ماللارنى ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان ئىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ - ئۆمىدلىرى تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ: 6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى زوناراس ( ) "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك شىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكنى پەلە قۇرۇتنىڭ قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى".

6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى ستوخانۇس ئىسمى نامەلۇم بىر شىرانلىقنىڭ پەلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق ھەلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 - يىلىدىن 1451 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتۇرى ئۇلۇغ پوستاتىنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي رومانلىقلار پەلە قۇرۇتىنى بېقىپ ، يىپەك ماللارنى شىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ. ستوفانىس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ئېمپىراتۇر پوستاتىنىڭ ۋاقتىدا شىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم شەرقىي روماغا پەلە بېقىپ يىپەك شىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەنگەن. ئۇنىڭدىن بۇرۇن شەرقىي رومانلىقلار پەلە بېقىشنى بىلمەيتتى. ھىلىقى ئىسمى نامەلۇم شىرانلىق سىرسىلەر ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرسىلەر ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان چاغدا پەلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى كاۋاك ھاسسىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن پەلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى تاشۇنداق ئۇستىلىق بىلەن شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ شىرانلىق باھار كېلىش بىلەنلا پەلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئۈزمە يوپۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن پەلە قۇرۇتى يوپۇرماقنى يەپ چوڭ بولۇپ ، بىر جۈپ قانات چىقارغان ، ئۇچىدىغان بولغان ، رومانلىقلار پەلە بېقىپ ،يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن پوستاتان تۈركلەرگە (كونستانتىنۇلغا - ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور) رومانلىقلارنىڭ پەلە بېقىپ يىپەك چىقىرىش ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر ھاڭ - تاڭ قېلىپ چۇچۇپ كەتكەن".

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ بېرىلىدىغان ماللارنىڭ ئىچىدە ئاساسى سالماقنى يىپەك توقۇلمىلىرى ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پەلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك مەلىكىسى" توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ يالغانلىقى ، پەلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ سىرسىلەر ئېلى (ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي روماغا ئىسمى نامەلۇم بىر شىرانلىق راھىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا بىر - بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتتۇم. مېنىڭچە شۇ پاكىتلار بىتەرلىك بولسا كېرەك.

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يالغۇزلا ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر ئارىسىدا ئىقىسادى جەھەتتە قىممەتلىك ئاۋارلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش رولىنى ئويناپلا قالماستىن، بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا بىر - بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شانلىق مەدەنىيەت يارىتىشمۇ ناھايىتى كۈچلۈك تۈرىكىلىك روللارنى ئوينىغان. خەلقئارا سودا بولىدا سودا كارۋانلىرى ، ئەلچىلەر ، سەيياھلار غەربتىن شەرققە ، شەرقتىن غەربكە مۈكىدەك ئۆتۈشۈپ ئۆراتتى. بەزىدە بولسا تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى بىلەن سەرەۋەر قىلىنغان ئۈمەنلىگەن قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى ئاددى سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ قاتناپ ئۆراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق ئوۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى ، مەخپىي ئاخبارات يىغىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ ئۆتكۈنىمىزدەك مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى ئىسمى نامەلۇم بىر شىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن پەلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ مەخپى ھالدا شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىپ يىپەك شىشلەپچىقىرىشدا ھۆكۈم سۈرگەن نەچچە مىڭ يىللىق سىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق پەلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىشتىن بۇرۇن شەرقىي روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ بوستاتان (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە توغرىسىدا سۆزلەشكەن. بوستاتان ئەگەر شىرانلىق راھىپ پەلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى سىرسىلەر ئېلىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان بولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت باھالىق ئىنتام (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال شىرانلىق راھىپ خىرىستىئان مۇزىدى بولغانلىقى ، بوستاتاندىن ئالىدىغان قىممەت باھالىق ئىنتامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن ، سىرسىلەر ئېلىدىن پەلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن 140 يىل بۇرۇن (مىلادىنىڭ 424 - يىلى) غەربنىڭ سۈزۈك ، رەڭلىك شىشلە ياساشتىكى مەخپىي سىرىنى ئاق ھون سودىگەرلىرى (تۇلۇغ ياۋچىلار) جۇڭگوغا بىلدۈرۈپ قويغان ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار رەڭلىك شىشلە ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار رەڭلىك شىشنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلار ئۇزۇندىن بېرى رەڭلىك شىشلە ياساشنىڭ سىرىنى غەربتىن بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق ئۇرۇش مىلادىنىڭ 424 - يىلى ياۋچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پاكىتلار مۇنداق : "شىمالى سۇلالىلەر تارىخى"دىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي خانلىقى (مىلادىنىڭ 386 - يىلىدىن 534 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ خانى تۇباباۋنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 424 - يىلىدىن 452 - يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 424 - يىلى ئۇنىڭ پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى (تۇلۇغ ياۋچىلار) ئاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى ئېرىتىپ رەڭلىك شىشلە ياسىغان. بۇ كىشىلەر غەربنىڭ رەڭلىك شىشلىرىدىنمۇ ياقتراق ، چىرايلىق چىققان. بۇنداق رەڭلىك شىشنى كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ ئىلاھى شىشلەر دىيىشكەن. ئاق ھون سودىگەرلىرى رەڭلىك شىشلە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە ، بۇئانلىقلارنىڭ رەڭلىك شىشنىنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى پاچاقلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى تارىخىي پاكىتلار بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر مىللەت ياكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئى مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇباباۋ شىمالى ۋېي خاندانلىقىنىڭ پايتەختى دانتۇڭغا كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ رەڭلىك شىشلە ياساش تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان بولسا كېرەك. ئەگەر ئەھۋال بىزنىڭ قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا ، ئۇ چاغدا تۇباباۋ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رەڭلىك شىشلە ياساش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان ياكى ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ئالىدىغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان شىرانلىق راھىپ بىلەن ئاق ھون (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى ماددى مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك شىشنىنى شىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان مەدەنىيەت ئوغرىلىرى ، جاسۇسلىرى بولسىمۇ ، مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان. جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن. ئۈزۈم بىلەن بىدە پادىشاھ خەنزۇدىنىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ ، ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن. پادىشاھ ئوردىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغلار ، بىدىلىگەر پەيدا بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتنىڭ ئاساسلىق يەم - خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ چاغلاردا خەنزۇدى ھونلار بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. ئۇ جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشكە ئالادىدە كۆتۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى. جاڭ چيەن ئوتتۇرا ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم بىلەن بىدىدىن باشقا يەنە زىغىر ، قارامۇچ ، پىياز ، ئۆرۈپ ، قوغۇن ، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ ئاشۇ ئەرسىلەر جۇڭگودا تېرىلىشقا باشلىغان. دەل شۇ چاغدا ياڭاق بىلەن ئاتار كۆچىشمۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن. خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىگىچە پاختىدىن رەخ شىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى. پەقەت 5 - ئەسىردىنلا كېيۈەن ئۇرۇقى (چىڭىت) تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پاختا رەخت شىشلەپچىقىرىش باشلانغان. ئۇنىڭغىچە خەنزۇلار پاختا رەختلىرىنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ۋە باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كەلمەيتتى. قەدىمكى چاغلاردا قۇشاۋ ، پىيا ، بابايار قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا ، داپ ، نەي

، سۇنای قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ، ئوتتۇرا ئاسىيادىن (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي سۇلالىسى (581 – 618) ، تاڭ سۇلالىسى (618 – 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579 – يىلى كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ بىكە (مەلىكە) لىرىدىن ئاسنا بىكە ، شىمالى جۇ سۇلالىسى (557 – 581) نىڭ خانى جۇشۇەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا ، تۈرك خاقانلىقىنىڭ پايتەختى ئۇتۇ كۈندىن چاڭئەنگە (شىئەنگە) ئاسنا بىكە بىلەن بىللە سۇ جاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي سۇلالىسى ۋاقتىدا (581 – 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ بەكمۇ تۆۋەن ، نامراتلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىش ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل بولغان توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلغان. ئۇلار تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى ،

كۆرىيە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەتتە خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن ھىندى مۇزىكىسى بىلەن كۆرىيە مۇزىكىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيا چىلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ ، شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 – 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئاساسىدا 640 – يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار تۆۋەندىكىچە : 1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدۇ مۇزىكىسى ، 8. كورىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10. چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لياۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھون مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ ، ئۇيغۇر مىللى ھەيكەلئاراشلىقى بىلەن رەسسامچىلىقنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان بۇددا سەنئىتىمۇ (ئاساسەن ھەيكەلئاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ ھەيكەلئاراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتىگىمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيىدىكى ھەيكەللەر ، تام سىزما رەسىملىرى ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئوتۇش كېرەككى ، 7 – ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەنلىك ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىزىنڭ تاڭ سۇلالىسى پادىشاھى لى شىمىننىڭ (627 – 649) تەكلىۋىگە بىنائەن شەنئەنگە كېلىپ ساكيامۇننىڭ تىپىك سۈرىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو رەسساملىرى بۇددا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم سىزىش سەنئىتىنى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى كىشلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىش سەنئىتىنى ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى يۇچىزىنڭ رەسسامچىلىقتا (غەرب ئۇسۇلىدىكى رەسسامچىلىقتا) تەڭدىشى يوق رەسسام ئىدى. جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن ئەدەبىياتنىڭ) بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ قاراش تولىمۇ بىمەنلىك بولىدۇ. بۇددا دىنى ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا بىلىنەر تارتقان ئىدى. ئۇيغۇلار ئىچىدىن چىققان مەشھۇر بۇددىست ، راھىبلار 3 – ئەسىردىن باشلاپ بۇددا دىنىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق ئۇلۇغ بۇددىست پەيلاسۇپ ۋە مەشھۇر تەرجىمان ، شائىر گوماراجۋانى مىسال كەلتۈرۈش يېتەرلىك. گوماراجۋا (مىلادىنىڭ 344 – يىلى تۇغۇلۇپ 431 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقتىدا دادىسىغا ئەگىشىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى تىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغلاردا بۇددىزىم تەلىماتىدا ماخىيانا ۋە خىنپايانا دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ ، ئىككى ئېقىم بار ئىدى. گوماراجۋا بۇ ئىككى چوڭ مەزھەپ ئىچىدىن خىنپايانا مەزھىپىنى قوبۇل قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان چاغدا قەشقەردە شورى ئاساما ئاتلىق بۇددا راھىپىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا مەزھىپىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان خىنپانا مەزھىپىدىن ۋاز كەچكەن. گوماراجۋا قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە تاجايىپ بىر راھىپقا يولۇققان ، ئۇ راھىپ ئۆزىنى دۇنيادا تەڭداشسىز راھىپ ھېسابلاپ ھەمىشە ماختىنىپ : "ئەگەر بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر كىشى مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق كىشىگە بېشىمنى كېسىپ بېرىمەن" دېدىگەن. گوماراجۋا شۇ راھىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېڭىپ قويدۇ. بۇ ۋەقە غەرىبتىكى بۇددا دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. گوماراجۋانىڭ داڭقى غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ پەخىرلىنىش ھېس قىلىپ گوماراجۋانىڭ ئالدىغا – ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى شىزەت – ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ كېتىدۇ. گوماراجۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاالايدۇ. تارىختىن خەۋرى بار كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك گوماراجۋا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن مىلادىنىڭ 385 – يىلى ھازىرقى گەنسۇنىڭ ئۇيىغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل تۇرغان. گوماراجۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى (ئىلىنى) پۇختا ، مۇكەممەل ، چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن "شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ ئاتالغان ناھايىتى قالايمىقان (ئاساسەن ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى) بىر دەۋر ئىدى. جۇڭگودىكى بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا دىنىنىڭ داندان ، ساددا خەلقلەرنى ئاسانلا ئالداپ كېتەلەيدىغان پائىسىپ شىدىيسىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى بىخۇتلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى چىقمايدىغان يۈۋاش پۇقرالارغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ھىچنەرسىگە قارىماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ ، بۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى. بۇددا دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى چىن خانلىقى (384 – 417) نىڭ خانى ياۋشىيىن (مىلادىنىڭ 394 – يىلىدىن 415 – يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 401 – يىلى گوماراجۋانى تەكلىپ قىلىپ شىئەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاڭالغان. ياۋشىيىننىڭ يارىتىپ بەرگەن كەڭ ئىمكانىيىتىدىن پايدىلانغان گوماراجۋا شىئەندىكى مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ بىرىدە 3000 شاگىرتقا بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس بەرگەن. ياۋشىيىن دائىم ئىبادەتخانىغا بېرىپ ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى "دانشىمەن – ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە بولغان. گوماراجۋا شىئەندە بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا نامىلاردىن 384 جىلىدلىق 74 پارچە كىتابىنى

قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا بەدىئىيلىكى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان بۇددا رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى نۇرغۇن ئەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قولىدىن چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بەكمۇ راۋان ، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ ، چۈشىنىشلىك بولغان. كوماراجىۋانىڭ دىن ، پەلسەپە ، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پائالىيىتى جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ، ئۇلۇغ بۇددىست ، پەيلاسوپ ، داڭلىق تەرجىمان ، تالانتلىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان. خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا ، قەدىمكى چاغدىن تارتىپ 15 – ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى ماگېلان غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز ، ئوكيان يولىنى ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك يولى) يالغۇزلا غەرب بىلەن شەرق ئەللىرى ئارا سودا ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا قالماستىن ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيىتى ئاساسىدا شانلىق ، يۈكسەك مەدەنىيەت يارىتىشىدا ئالتۇن كۇۋرۇكلۇك رول ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۇجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئاساسى (ئۆگىتىش ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران ، ئەھمانلار سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، گىرىك باكتىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ياۋچىلار دۆلىتى بولغان توخارىستان (مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، كوشات ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ئاق ھون ئېمپىرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى چاغدىكى شانلىق مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا قاتناشقان بولسا ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 – 745) ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان ئىدى.